

6516

74378/10
1784378

МОЛОДНЯК

K. 6516

10

З М І С Т:

Поезії: О. Сорока; С. Голованівський; Я. Гримайло; В. Басок; І. Бойко; І. Гончаренко; М. Шеремет; А. Негрі.

Проза: Л. Скрипник—Будинок примусових праць (повість); О. Кундзіч—Кічкене (оповідання); І. Кмета—Єфимович—„Сифілін“, Кривий Санько, Варчин лист.

Статті й нариси: П. Полтавець—Виставка преси в Кельні; В. Палівець—Сини землі колективної (нарис); В. Біляєв—Літературний молодняк Донбасу (лист).

Літературно - мистецька хроніка.
Бібліографія.

Ж О В Т Е Н Ь

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-УЧБОВА
БІБЛІОТЕКА

Ц К Л К С М У

ЖАРКІВ

1 9 2 8

Ціна 50 коп.

Журнал продають по всіх книгарнях
видавництв та кіосках Контрагентства
:: :: Друку на Україні :: ::

6329

НАШІ СПІВРОБІТНИКИ:

А. Александровіч (Білорусь), Багмут І., Барашка Іл. (Білорусь), Басок В. (м. Глухів), Бойко І., Влизько О., Вухналь Ю., Галь Церво (Польща), Гаско М., Голуб Ф., Гончаренко Ів. (Лубні), Голота Петро, Гордієнко Дм., Гримайло Я., Даніман Б., Десняк В., Строменко В. (Дієв Марко) (Запоріжжя), Донченко Олес, Дубовик М. (м. Дніпропетровське), Дукин М., Дудар Ал. (Білорусь), Заліський П., Зарва І., Затонський В., Ірчан М. (Вінніпег), Клоччя Ан., Коваленко Б. (Київ), Косарик-Коваленко Дм., Ковтун Ів., Кожушний Марко, Конторин О., Корнійчук О., Коряк В., Кузьмич В., Кундзіч Олексій, Кулик Ів., Кириленко Ів., Ладен О., Лакиза П., Лимар В., Ліberman Д. (Стара Бухара), Масенко Терень, Мотузка М., Момот Ів., Новіков Г. (Кривий-Ріг), Новицький М., Овчаров Г., Озерний Т., Олійник А. (м. Конотоп), Палітвець Ів. (Кремінчук), Первомайський Леонід, Пуччето Макароні, Радченко П., Рудерман М. (Москва), Сидоров А., Скрипник Л. (Сталіно), Скрипник М., Смілянський Л., Таран Ф., Тарновський М. (Нью-Йорк), Теодор Орісіо, Толкачов П. (Азербайджан), Усенко Пав., Шевченко Ів., Шеремет М., Шульга-Шульженко М. (Умань), Хвиля Андр., Худяк В. (Донбас), Філіпов О., Фомин Євген (Херсон), Фурер В., Юринець В.

РІК ВИДАННЯ—ДРУГИЙ

МОЛОДНЯК — виходить що-місяця (1—15 числа) на 8—10 друкованих аркушів (128—160 стор.).

МОЛОДНЯК — продається в усіх залізничних кіосках Контрагентства Друку на Україні.

ПЕРЕДПЛАТА ЖУРНАЛУ „МОЛОДНЯК“:

На рік	4 карб.
На 6 міс.	2 „
На 3 „	1 „ 10 коп.
На 1 „	— „ 40 „
Ціна окремого № (в роздр. продажу)—50 коп.	

Передплату надсилати на адресу: м. Харків, Пушкінська вул., № 24 (поштова скринька 300), Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“, журнал „МОЛОДНЯК“.

Літературно-критична БІБЛІОТЕКА журналу „МОЛОДНЯК“

Літорганізація та редакція журналу „МОЛОДНЯК“ розпочали видання літературно-критичної бібліотеки. До бібліотеки ввійдуть збірки прози, поезії та критики. Розмір кожної книжки від 2 до 3 друк. аркушів.

КНИЖКИ, ЩО ВИЙШЛИ Й ПОСТУПИЛИ В ПРОДАЖ:

Олексій Кундзіч—В ущелинах республіки. Новели. Стор. 80, ц. 45 к.
Вол. Кузьміч—Італійка з Мадженто. Повість. Стор. 96, ціна 65 коп.
Іван Момот—Літературний комсомол. Критичні статті. Ст. 96, ц. 45 к.
Юрій Вухналь—Початкуючий. Літературні гуморески. Стор. 54, ціна 35 к.
Лев Скрипник—Вибух. Оповідання. Стор. 112, ціна 65 коп.
Лев Скрипник.—Двісті п'ятдесят перша верства. Оповідання. Ст. 111, ціна 70 к.
Леонід Первомайський—Оповідання. Стор. 86, ціна 60 коп.
Петро Радченко—Скрипка. Оповідання. Стор. 77, ціна 50 коп.
Д. Гордієнко—Зелений флігель. Оповідання.

ВИГОТУВАНО Й ЗДАНО ДО ДРУКУ ТАКІ КНИЖКИ:

Володимир Юринець — Значіння Плеханова для марксівської соціології мистецтва.

В. Строменко (Марко Дієв)—Плавні. Оповідання.

Крім цих книжок, по бібліотеці буде видано збірки авторів:

ПРОЗА — Андрій Клоччя, Л. Смілянський, П. Радченко.

ПОЕЗІЇ — Ярослав Гримайло, Іван Гончаренко, Євген Фомин.

КРИТИКА—Вол. Коряк, Андрій Хвиля, Борис Коваленко.

Замовлення надсилати на адресу: Харків, вул. Вільної Академії, № 6. Видавництво „Пролетарий“.

K-6576.

МОЛОДНЯК

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК

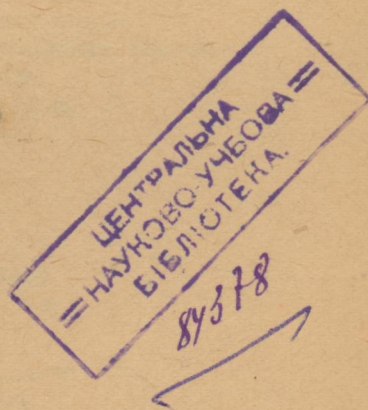
О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

Ф. ГОЛУБА, П. ЛАКИЗИ, Т. МАСЕНКА,
О. КУРГАНОВА, П. УСЕНКА

10
(22)

МАС
477/х.

ЖОВТЕНЬ 1928 ХАРКІВ

59 68

Бібліографічний опис та шифри для бібліотечних каталогів на цю книгу вміщено в „Літописі Українського Друку“ та „Картковому репертуарі“ Української Книжкової Палати

Трест „Харків-Друк“
Друга Друкарня
ім. В. Блакитного

П О Е З І І

ОЛЕКСАНДЕР СОРОКА

БАКАЛЯР

Неначе бакаляр ходжу з села в село,
І думкою живу минувшини старої.
Кінематограф—
Ліс, бандити.

Ніч—

Це тло,
Де кров колись лилась від темряви і зброї.
Ліси стоять сумні, поголені життям,
Десь чути хашівник харчить немов тварина.
В душі тримтять думки і тліє багаття,
А ноги—

В-осени підкошена стеблина.
І ось здається мить і на шляху звірі
Слідом, як дикуни покажуться із лісу...
— А!..

Комуніст?..

Держи!..

Квиток?..—

І до зорі

Ти будеш у гаю на осокові висіть.

І з остраху біжиш—

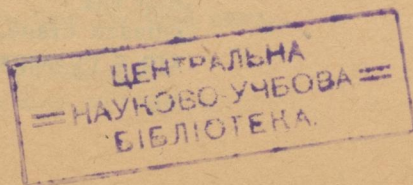
Біжиш аж до села:

Під стріхою село тебе схова від лиха.
Але в селі тобі не знайдеться житла—
Село вмира в пітьмі і ледви, ледви диха...
І цілу ніч стоїш на вулиці один,
Вгорі пливе імусь і скиглять пси голодні—
Це двадцять перший рік, доба страшних хвилин,
Коли вмирало нас і тисячі, і сотні.
Неначе бакаляр ходжу з села в село,
І думкою живу минувшини старої.
Кінематограф—

Ліс, бандити.

Ніч—

Це тло,
Де кров лилась від темряви і зброї.

САВА ГОЛОВАНІВСЬКИЙ

ФРАГМЕНТИ

Патетичне

Далека вулице,
гори!
Хай всі
надхненні рухи
стануть,
щоб розігнались
вечорі
у чорній мантиї
туману.
Щоб в кожному
аерольоті
дзвинів пропелера
романс,
щоб розцвітав
у позолоті
вогнем
підведений баланс.
Щоб сонця плин,
і сонця
світло,
і сонця радість,
і тепло
в серцях розбурканих
розквітло,
заклекотало,
загуло.

Антиліричне

Гуде завод...
Сигари курить...
І теплими струмками
дим
на ліриків карикатури
виводить пальцем
золотим.
Хіба ж це їм
про нас співати
„надхненним маминим синкам“?
Хай наш завод,
хай
кожна хата
симфонії складає нам.
Хай гул
про тих
співати стане,
хто в розчерках

буденних днів
знайти і в гніві,
і в зідханні,
і в праці
радощі зумів!..

Одеса. 1927 рік.

Я. ГРИМАЙЛО

З ЦИКЛУ „ВЕЧІРНІ ТІНІ“

Розкидано якісь лібрето...
Кінчає день свій звичний цикл...
А серед площі—кулеметом
Розторохтівся мотоцикл.
Осінь ніч... Осінній дощ...
Осінь сум і шум стокатий...
І привидом в куточках площі
—„Вечірне ра!..діо!“ ...вам дати?..
І як завжди... і як що-ночі—
Дитячий, ніяковий зір...
...Од площі вітер в бік одскочив
І закрутивсь на дній нозі.
—„Вечірне ра!..діо!“ ...вам, дати?..
Навперейми

Навперегін

І у юрбі, мов мишеня те,
Дорослим сливе до колін.
Бензини—чад і перегар—
Мерщій
Звертай на тротуар!
Чи чуєш—
Електричний тріск
І над трамваєм зграї іскр.
Куди? На бік! На бік!
Куди?
Та вже не бачу—
...Синій дим...
Таксі... авто... півсвітлий круг...
З розгону зупинили рух.
І потім—
Глухо хтось:
— З дороги!..
Понесли трупик... а відтак
В калюжці теплої ще крові
Лежали:
„Радіо“ й п'ятак.
Розкидано якісь лібрето...
Кінчає день свій звичний цикл...
І знову...
Справжнім кулеметом—
Застугонів десь мотоцикл.

ВАС. БАСОК

* * *

Багряні дні... Крізь запах тління,
Крізь неба мертву синь
П'ють жадібно злоте проміння
Зажурені ліси.
Пустив по вітру хтось червінці
І пасма срібляні...
Кому ж то саван осінь витче
В багряні дні?
Вже хтось у тузі рвав волосся
І місяць—колесом.
Прийшла й сказала кленам осінь:
„Несу
не сум,
а сон“...

І. БОЙКО

ЧОРНОЗЕМЕ УКВІТЧАНИЙ...

Чорноземе уквітчаний—
Мое життя, мій дім!
Коли, коли це стрічаний
Я гомоном твоїм?
Коли, коли це діялось...
Немає сил забуть,
Як дихала, як віяла
Степів цілюща муть.
Як ранню буйні волоти
Холодної землі—
Дзвиніли тонко й молодю,
На зігнутих стеблах.
Гей, сило, сило творення—
Лукав я...
А вона
Текла співучо, зоряно
Мигтіла на ланах.
І слухав я, і танув я...
І десь росло чуття
Помножене, осяяне
Нового зачаттям.
Чорноземе заклечаний
І сийво голубе...
Твоїм горінням, клекотом
Позначив я себе.
Твоїм буттям полонений
Я все благословляв,
Людей і труд оновлений,
Оновлені поля.

ІВ. ГОНЧАРЕНКО

СТОЯТЬ МЛИНИ

І досі там за селами
У полі серед нив.
Свідками невеселими
Стоять старі млини.
Гей, давні дні затьмарені
Пролинули, як сни...
...Із хлопцями за царину
Я пасти скот гонив.
Малі, а вже задьористо
Уміли матом крить,
Навчалися гонористо
Свистіти і курить.
Співали „Коло млина“... ми
І „Яблучко“ й „Махна“...
А десь громи хвилинами—
Хтось обрій розтинав.
Та громами, та гулами,
Хтось кликав і грозив...
Батьки, брати поїхали
На поклик, на призив.
Поїхали з червоними,
Вернулися не всі...
Стоїть млинів над гонами,
За цариною сім.
Стоять млини за хатами,
Отам, аж край села,
А ми ростем завзятими,
А ми старе—на злам.
Ще й досі там за селами,
У полі серед нив
Свідками невеселими
Стоять старі млини.

МИК. ШЕРЕМЕТ

ЛИСТ

Твою пізнав я руку:
Широку і просту.
Ти пишеш, що дитруком
працюєш в форпосту.
Про себе пишеш мало,
а тільки про дітей,
що праці більше стало,
і що загін росте.
А як жили весною,
і розлучались як—
про те хоча би слово,
хоча б натяку знак.
А пам'ятаєш... місяць...

і ми... самотній сад...
Боюся я—не личить
тобі про це писать.
— Ов-ва! Ти знову скажеш,
— в поезію заліз...
Неначе б то не знаєш,
як болісно до сліз.
Та я—пробач поету:
Я все тебе люблю...
Таку близьку й далеку,
за відповідь твою.

АДА НЕГРІ

КІНЕЦЬ СТРАЙКУ

Без їжі й сну, засмучені, страшні,
Вони дивились поглядом утоми.
Й сказав один, знесилений в борні:
„Для чого нам іти на смерть відому?“
І другий теж: „У мене гине син“.
І ще один: „Дружина у шпиталі“.
Мороз пройшов за шкіру їхніх спин,
І серце тис обценьками що-далі.
Підвівсь юнак, мов велетень міцний:
„Ніколи! Ні! Змагатись до загибелі!
Змагатись треба до останніх днів,
Бо люди ж ми, а не скотина“!
...Без їжі й сну, засмучені, страшні,
Вони дивились поглядом утоми.
Єдина думка квітла в тишині:
— „Для чого нам іти на смерть відому?“
Юрба велична змучених людей
Сховала в грудях сором, гнів і бурі.
До фабрик йшли, мов привиди, похмурі.
Коли ж кінець стражданням їх прийде?

З італійської переклала Мар'яна Хмарка

БУДИНОК ПРИМУСОВИХ ПРАЦЬ

Записки - Повість

10.

Пливали по небу хмарки прозорі.

Пливали ніжні, по-дитячому свіжі і по-дитячому веселі. На повітрі діамантом блискало шкло у піску, а пісок золотом вигравав, і серед золота зеленіли оази клумб зі срібними водограями.

Яке убоге тюремне подвір'я і яке воно багате, одночасно, коли знайти цю маленьку, але дуже красу—фарби трави, блиски ніжні, сонячні поцілунки водограєвих бризок.

Ах! Скільки краси скрізь і як не вміємо ми її помічати.

На турнику перекручувалися в'язні. Грали їхні напружені м'язи, бронзові тіла були міцні й дужі.

Один реготався:

— Х-хо! Под-дай...

... Я думав про Князя. Чому саме про нього? Хто зна. Бува так. Замислишся про людину, яка зовсім не цікава для тебе часом, а через годину залучає своєю незнаністю, своїм захованим „я“—і думаєш, думаєш про неї, думаєш до безглуздя...

Князь... Він зовсім не князь. Він син поміщика—грач.

З тих грачів, що під'їжджали до клубу на поганеньких візниках, маючи в кешені всього „красеньку“. За квартал візника зупиняли, ішли пішки.

А о півночі (може й пізніше) їхали додому на розкішних автомобілях, маючи в кешенях сотні тисяч.

Князь—особа, що легко й з прилизством дивиться на своє життя, на своє „матеріальне благо“, живучи лише напруженням, запалом.

У Князя—запал грача і авантюриста. Він відбуває кару за багато афер. І скрізь Князь залишається таким самим авантюристом з такими одмінами: на волі—грою та аферами він здобував тисячі, а тут—карбованці.

Мізерні-мізерні, засмальцьовані карбованці. І, ніби вірьовкою, мене потягнуло в камеру, де йшла гра.

„Стрёмовий*“, що стежив за „отдельонними“ та охороняв грачів, особа вроді нашого Рижого, зустрів мене непривітним поглядом, але пропустив. Мабуть думав:

— Хто зна. Може й він, цей святоша, гратиме, може й мені гри-веника зайвого перепаде.

На ліжку коло вікна сиділи грачі. Їх було шестеро.

* Спостерегач.

Навколо скупчився невеличкий натовп. Тут і розтлітель, що пильним зором дивився на брудні кредитки й тмяне срібло, був і Рижий, і дезинфектор Палько, і ще кілька незнайомих мені осіб.

За грою сиділи Князь, Коза, Вухо, Федько-Душогуб, що задушив свою матір, вимагаючи в неї три карбованці на похмілля, Данько-Кацап—скокар і Санька-Перебитий-Ніс.

Тримав банка Князь. Довгими, надзвичайно красивими й ніжними пальцями, Князь роздавав карти і що-разу поправляв жмут ніжного волосся, яке падало на чоло.

Очі Князеві були зятягнені тманим шклом, а скло пронизувало жовті вогники запалу, як полум'я свічок увечері—вікно.

Він змінився.

На блідому обличчі виступили ніжно-червоні плями. Вигляд і рухи були тріумфальні, ніби Князь тут був за жерця, серед брудних, злодійських пик, що оточили його. Цинічний, посмішкуватий, він тримав тут себе пристойно, усім говорив „ви“, ввічливо при цьому нахиляючи гладенько зачісану голову. А зір був замріяний і дадекий.

Мабуть забув Князь, що він у камері БУПР'у—зором своїм мрійним, думками своїми, усією істотою переносився в минуле, у милі йому обставини.

І мабуть здавалося йому, що грає він не в БУПР'і, а в клубі, оббитім зеленим сукном, грає не з Козою та Вухом, а з баронами, князями та багатими поміщиками.

— Вам?

— Крюю на баньку.

— Ще?

— А ну, ще. Ще одну. Годі... Собі...

— Двадцять... ваших нема.

І несподівано Пашка-Коза з усього розмаху б'є Князя по вуху.

Князь хитнувся, зблід. Надтріснуто і з болем скрикнув:

— За що?

— Стіркю передьорнул, жлоб, сам відел.

Ванька-Вухо:—р-р-раз!

Князь хитнувся і впав лицем на нари. По чорній сорочці ще чорнішими струмками бігла кров.

І вже били Князя всі, били люто, арештанською бійкою, хапали з банку гроші, знову били, гарчали собаками над падлом і сині, скривлені обличчя зі стиснутими зубами були люті і страшні.

Вдарив ногою під бік Князя й розтлітель, запінений, настобурчений—худий вовк у зимній зграї, худий і зажерливий, хапнув був карбованця з „кону“, але від Федькового стусана влип у стіну.

Ворочав кривавими очима Душогуб-Федько, трусив розтлітеля за груди, трусив як нікчемну, гнилу грушу, заїкався, шепотів:

— А тобі, лярво, чого треба? Ти, паскудо, куди руки тягнеш? У-у, жлоби! Само ховає гроші, так і зирить, як би хапнути „на хавайство“, занудо... Битися? Князя бити? Га? Ти грав з ним? Грав, питаю?—І знову вдарив розтлітеля ногою в живіт. Векнув розтлітель, широко розтулив рота і, хапаючи повітря, почав присідати на довгих, ніби курчачих тонюсіньких ногах...

У камері, роздираючись, корчачись від муки й болю, кричали двоє—Князь і розтлітель.

Князь—увесь у синяках, скривавлений, обідраний вигукував:

— Сволочі! Я не шахраював! Вам гроші ваші мізерні повернути назад треба було і ви пришили мені „дело“... Ідіоти! Ви ніколи не бачили, як грали в англійському клубі. Ви не бачили мене, коли я

тримав банка на чотириста тисяч. Шпано нещасна! Голодранці. Шантрапа! Князя вже залишили в спокою. Били лише розтлітеля. Били за те, що він устряв у бойовисько і хотів під шумок хапнути карбованця.

І диво. Я не шкодував його. Думав:

— Катюзі—по заслузі...

І лише, коли розтлітель, уже задихаючись, хрипів, прохаючи всією своєю мізерно-бридкою істотою порятунку, я вискочив з камери за допомогою, але вже йшли отдельонний та Бравченко.

За чверть години виводили в карцер грачів. Вони йшли похмурі і сердиті, і лише Князь розмазав руками чорні згустки на обличчі, посміхнувся чудно, глузуючи над собою, сказав:

— Нічого... буває... Ви не дивуйтесь, юначе. Життя—такий борщ—чого лише в ньому не плаває... Але добре знаю, що борщ цей, ух, який гарячий...

На порозі зупинився, і знову вогник посмішки промайнув у чоловічках. Плавню замахав долонею:

— Падала... падала Римська Імперія... повали-и-лася... Так-то, мій хороший, наївний мій юначе.

Сплюнував:

— А відколошматили мене таки, да—здорово. Бачите? Справді, художня робота. Хоч на виставку в Париж або Лондон надсилає... І, голownie—ні за що... Чист я, акі агнец пред закланієм...

Виводний розсердився:

— Не затримуйте, громадянине. Чого зупинилися... Ідіть.

— Встигнемо. Ну-с, усього найкращого, юначе. Гряду во узіліще розплачуватися за дефекти людськості. До побачення. — Зник за дверима. Майнула чорна спина виводного.

Отдельонний говорив по телефону:

— Одіночний? Готові камери? Та викличте чергового лікаря—треба огледіти побитих Трубіна та Д'якова... Ну, добре...

Коло дверей нашої камери розмовляли Бравченко і Барнатович. Барнатович, червоний і збентежений, розмахував руками:

— Обов'язково. Усе це з нудьги... З нудьги все... Я ж вам казав..

Кивав головою Бравченко:

— Так, згоден з вами... Традиції старої тюрми ще живуть... Вчепилися пазурами, зубами, усім, чим можна вчепитися за своє існування... Не хочуть з ним розлучитися... Є вони... так... Боротися треба лише культурою. Та сили ж у нас людської нема... І грошей малувато... Невже ж ви думаєте, що сиділи б ми з одним клубом на увесь БУПР, коли б сили було в нас? Ого! Кожний корпус мав би свого клубу, свій куток червоний з бібліотекою та іграми. Було б просторо, тихо...

Барнатович перебив:

— Так от, слухайте... Людей знайдемо... Я кажу лише про наш корпус, а гроші... чекайте... ось мій план: ви нам дасте карбованців сорок, щоб улаштувати сцену, завісу, деяку декорацію—ми поставимо кілька п'єс—за платню.

Бравченко прояснів, але зараз же погас:

— А підуть за платню?

— Ще й як... В'язні наші люблять розвагу. Учора шкодували, що не кожного дня п'єси становлять та кіно пушають... З цього й почнеш... Газету... журнал...

— Нас же в корпусі півтори тищі... Чуєте?

Бравченко радісно:

— Та сорок карбованців—сума невеличка, але давайте людей і зробимо засідання... ну, хоч завтра...

— Нудьгу, нудьгу треба трохи розвіяти... А надалі такі особи, як Князь то-що, витратять свою силу... розкладову силу... А, ось і Довголюк... Це наш хлопець, і оповідання пише... Знайомтесь...

І ось я—в'язень, знайомлюся з зав. морально-виправною частиною.

— Ви пишете?

— Так.

Швидко-швидко і сливе благаючи:

— Заходьте сьогодні ввечері до мене в кабінет зі своїми оповіданнями... Та й поговоримо де об чім... Добре?.. Годин у п'ять, так?

— Згода...

Ми прощаємось.

Зараз година. У дві години відчиниться книгозбірня і я забачу свою дівчину...

Дівчину... Милу... гарну дівчину... Про ту, що відбилась у моєму мозку, як відгук далекого, величезного і страшного, бурхливого і прекрасного минулого... Відгук тих років, що породили стільки героїв, велетнів і геніїв...

... Чогось солодко мліє серце... Чого? Ах, да. Весна... Золоті мелодії сонячних співів... І спогади про те, що було колись... Про нього я розкажу далі... І ще розкажу я про „дівчину з вузькими очима“.

* * *

Було тихо й затишно в бібліотеці. Затишно й темнувато трохи. У кольорові вікна з настирливою силою просилося сонце і лягало різнокольоровими плямами на паркеті.

І тому, що у великій кімнаті, колишній тюремній церкві, було так тихо, а зі стін ватажки суворими, мудрими і змученими очима озирали кімнату, відчувалася якась таємність і невидимо заліг мицній тріумф найважчої з праць, праці—збудування нової культури.

Я трохи зменшив кроки і кинув пильний погляд уперед, за довгий стіл, де сиділа вона—моя давня подруга.

За столом її не було. Я напружив зір. Де ж вона може бути? Нарешті, поміж книжкових шахів я забачив малинову пов'язку, чорний, кілечко клаптик волосся і бронзову шкіру потилиці. Далі йшло до самого вирізу білої сукні таке ж золоте, знайоме мені до пекучої радости, тіло, і зникало напівзакрите повітряною, прозорою тканиною.

Миле ж тіло моє! Знайоме.. Було забуте. І знову—до болю рідне, до болю дороге.

Та, в картатій сукні, з попільастим волоссям і сірими очима—відійшла осторонь. Та—не була моєю. Вона чужа, вона не проста, вона не чула свисту зграї куль,—не товариш.

Ось вона, з кожною миттю, з кожним моїм подихом, рухом вилітає з моєї душі. (Я вживаю старе, шаблонне і негідне для теперішнього часу слово „душа“, але не тому, що я вірю в її існування. Вживаю лише тому, що не знайшов ще нового слова, яким би можна замінити душу. У моїх записках це слово мабуть зустрінесться ще не один раз. Пробачте мені, читачу, і вважайте це слово за умовне).

... Ще фразу про ту, яка була лише позавчора дорога й близька, не дивлячись на те, що я п'ять разів вистрелив у неї...

Ще одну фразу:—вона мені гідка, як павук, що я його проковтнув з їжею.

Тепер мабуть годі. Про неї годі, про жінку з попільастим волоссям. Я ступаю кілька кроків і тихенько говорю:

— Тоню... Тонюк...

Вона не повертає голови, заглиблена у якусь товсту книжку.

Тоді я кажу голосніше:

— Тоньок. Мій милий Тоньок. Поверни свою голову і привітайся з в'язнем у кайданах, в арештанському халаті. Привітайся з каторжником з напівголеною головою.

(До речі, на мені був синій, правда, надзвичайно дешевий костюм, жовті черевики, і я лише чверть години, як вийшов з нашої прекрасної голярні, де мене довго начісували, бризкали одеколоном і посипали обличчя pudroю).

Тоня швидко повертає голову.

Сутінки колишньої церкви розрізуються усмішкою. До чого прекрасна вона, ця усмішка на маленьких, по-жіночому милих і твердих по-чоловічому вустах.

— Добридень, злочинцю...

Мабуть помітила якісь тіні на моєму обличчі і швидко заговорила:

— Ти не ображайся. Це я по-старому—просто з тобою... До того ж ти сам себе так зараз назвав... Ну, я, звичайно, з тебе приклад узяла...

Кинула швидкий погляд на мене, на мій одяг, ковзнула очима по начищених черевиках і ледви помітно посміхнулась, кивнувши головою вниз:

— Це для мене?

Не знаю, мабуть я спалахнув, мабуть щось соромливе майнуло на моєму обличчі, бо чортики в дівочих очах заплигли що-сили—життєрадісні і маленькі, мабуть відчули ґрунт під ногами, бісові, гарячі чортинята.

Ні, це вже занадто багато для мене. Ну, нехай справді я загубив півгодини, щоб начистити свої черевики, витрусити й обладнати свого костюма, ну, нехай півгодини просидів у голярні, нехай, нехай. Але навіть помічати це все і, головне—знати, для кого це робиться?

Та й ще ставити питання—чи не для мене—ехидне таке питання, посмішливе.

І чомусь, не будиши зовсім „красной девицей“, я спершу знімаю, а вже згодом, після довгої мовчанки роздратовано буркнув:

— Так би й старався для тебе. Так... день відпочинку, праці нема, не ходити ж мені голодранцем, коли є що вдягти?

Чортики в очах не зникали.

Дівоче обличчя підсунулося близько-близько до мене, і Тоня роздільно й протягом сказала:

— Ой, бре-е-ешеш, мій хлопчику.

Я замовк. Справді, що ж з нею зробиш?

І лише після довгої павзи я, ніби спійманий злодій, відповів:

— Для тебе одягся. А то ж для кого, а ти думаєш для стінок бупривських? Усе думав про тебе... Згадував... Ніяк не міг дочекатися, коли годинникова стрілка стане на дві... Аж тримтіло мені все в середині... А ти смієшся...

Серце мені колотилося. У горлі пересохло і кожне слово боляче шкрябало його.

Тоня, наблизившись до мене, узяла в обидві руки мою голову, зазирнула ласкаво в очі, і чомусь трохи сумно посміхнулась:

— Ах, мій милий хлопче... Голова ти одчайдушна. Невже ж мої жарти стали іншими, ніж тоді?

Зідхнула:

— А я ж така сама... І допіру мої жарти і кохання ті ж самі... І я така ж... Час лише інший, і тому мабуть тобі здається, що все інше... Обставини і час... А ну, згадай, чи не сміялася я так само, коли тоді,

пам'ятаєш, ти з'явився в кондукторській шинелі, з наганом на пасі і приніс мені винограду? Ха-ха-ха.

Я згадав.

Я уявив себе, низкорослого, в довгій чорній шинелі, з блискучими гудзиками і з наганом на пасі. Стало смішно. Який був я тоді чудний і як пишався своїм одягом.

Тоня розбила мої гордощі своїм безглуздим реготом, розбила вщент, але я не засоромився і не відчув болю. Я лише скинув свою одяжину—військовий здобуток—і вдяг свою завісідлишню сіру черкеску.

Згадалось... Розлилося тепло по тілі, розлилася тиха, тиха радість, щось солодке підступило до грудей.

Узяв за руки дівчину, подивився в вічі, сказав з солодкою тугою:

— Тоню...

Цим хотів висловити все. І вона мабуть зрозуміла мене. Промовила:

— Коли б ми весь час не розлучались!.. Ти б, мабуть, не був в'язнем...

І боячись розтруїти мою хворість, тихо спитала:

— А... вона... та... пробач мене, я по-товариському, по-простому... хто вона була?

Без болю, легко й просто розповів я Тоні про мою колишню дружину. Розповів їй спершу про милу й просту дівчинку в картатій сукні, таку соромливу в своєму коханні, близьку, добру. Далі казав, як з цієї дівчинки випурхнула „бабочка“—жінка з надиво гнилою серединою, з надзвичайно зміненим обличчям. Як у цієї дівчинки з'явився потяг до гарного „модного“ вбрання, як усе своє кохання вклала вона в тонкий, прозорий фільдеперс панчіх, у ніжний блиск черевиків і пахощі духів та „коті“.

Вона мені, стомленому працею (я працював уже тоді в редакції робітничої газети), влаштувала сімейні сцени за те, що в тії он—Соні Голованенкової таке он нове плаття, а в Раї Штрель золота бра-слетка, а ось у неї ні того, ні другого нема. Вона тикала мені під ніс майже нові панчохи, з істеричними вигуками, мовляв—„у порядних чоловіків жінки по сто разів на рік міняють панчохи, а я...“ і т. д.

Згодом у „дівчинки“ з'явилися коханці—череваті, товстовиді особи з трестів, у бездоганних білих комірчиках і закордонних брилях, як водили вони її по ресторанах та балетах і привозили додому п'яну, червонолицю, розрум'янену вином і поцілунками в окремих кабінетах, під плакучі мелодії скрипок або під божевільні згуки негритянського джаз-банду.

Привозили її, мою маленьку, милу мою жінку, яку я кохав до божевілля, може більше за себе... більше за своє життя цинив її кожную маленьку біль, дрібну сльозу.

Але так само я й зненавидів її. Зненавидів за те, що так дуже помилився, що так зрадила вона мене, а може й себе, колишня соромлива, мила дівчинка.

Нарешті все скінчилося. Одної ночі вона забажала англійського костюма... Він коштує сто десять карбованців. Я отримував сто...

...— Сто? Яке мені діло? Нехай сто? Інші отримують сто і знаходять засоби зодягати своїх жінок!

— Красти?

— Хоч би й так... Любиш—крадь...

Е-е!.. так! Красти?! Зрадити тому ділові, за яке я віддавав усе—кров свою, молодість, свіжість?..

Красти?! Щоб зодягти оцю брехуху, оцю густо нафарбовану ляльку, оцю потвору, яка вимазала мене кожним своїм поцілунком, об яку

я опаскудив руки обіймами. Вона обдурила мене своєю простотою, ніжністю, незайманістю... І мене й себе обдурила. Годі. Я не міг стримати себе. Прокинулась лютъ запорожця до своїх ворогів—гаряча кров скифа вдарила в мозок і на сцену виступив бравнінг, на лихо (чи на щастя) дрібнокаліберний. Ось і все...

Я замовк. Тоня тихенько погладжувала мою руку, дивилася вниз, у старе тмяне дзеркало паркету і в зморшках на чолі ховалося глибоке замислення. Потім зморшки розбіглися, на рівне чоло впав нижній попіл волосся. Тоня тихо і з жалем сказала:

— Ех... у тім то воно й горе наше... Колись, у ті часи ми вміли безпомилково вибирати ворога і звалювати його кулею... А тепер, в інший час, ми ще не вивчилися навіть вибирати вірного супутника свого життя... Це дуже сумна річ, Андрійку, але це так...

— Я вибирав... Я думав, що вона... студентка, проста дівчина, завжди буде така:

— Ой, мій милий дурнику! А хіба між студенток нема міщанства, га? Хоч би сестра цієї студентки, як ти говориш, була комуністкою і покладала всі сили, щоб зробити вплив на твою колишню коханку... А ти забув місто, неп, магазинні вітрини то-що, які розкладають сотні таких ось, як твоя... Маруся. Жахливо швидко розкладають... Може навіть несподівано для жертв роблять свій гнилий вплив... Учора вона, твоя Маруся обіймала тебе, обіймала просто, широко без корисної думки, ще молода, свіжа, дужа... А сьогодні на подрузі своїй забачила нову сукню... „посмотри, Муся, какое платье мне подарил муж. Как нравятся тебе? Фай-де-шін! Настоящий фай-де-шін“... І перекрутиться, і дасть помацати матерію й натякне, що як би, мовляв, личила така от сукня й Мусі. Піде приятелька, а Муся стане і замислиться... Згадається їй, що вона зодягається увесь свій вік поганенько, а шовк так приємно шелестить, так гарно облягає стан і приманює погляди мужчин... Ах! Коли б і собі так зодягатися! Та й чим гірша я за інших? І вже. Хрбак уже заповз... Прокинулося старе, від пращурки передане, але на деякий час глибоко заховане, міщанство... А в тім, хто зна? Може це просто природне бажання краси, блиску? Адже ж самки-птахи по весні міняють своє пір'я.

І вже нема Марусі, а є „Мусік“ (підфарбована Мусік). І все... Далі—глибше і... ну, ти сам добре знаєш... Я говорю, що лихо ваше у тім, що нюху нема у вас, що ви не вивчилися знаходити в дівчини тієї рисочки, по якій її можна пізнати... Ви не передбачаєте, що за людина ця Муся й що станеться з нею, коли ви з'єднаєте своє життя з її життям...

Ось де ваша тяжка й глибока помилка...

Так то, мій друже!

І вже бадьоро розсміялася:

— А ти не вішай носа... Буває! Кінь має чотири ноги, та й той спотикається—старий афоризм, але із „сіли не вишел“...

В тебе дві ноги, це теж істина... Ось ти й переборщив трохи—посидь тут, може дещо й зрозумієш... Бо, як видно, ти, живучи зі своєю Мусею, і сам почав трохи тее... схилитися.

— Так... Давило життя, давили дрібноти.

— То ти розмахнувся... зразу на п'ять куль! Минуле згадав, а воно до цього випадку й не здалося. Зайвим виявилось, друже!.. Зайвим, поетична моя ти натуро!

Надалі сиділи й мовчали. Сиділи, притулившись одне до одного й дивились на різнокольорні сонячні тіні на стінах. Густо насичена прохолодою заля заспокоювала біль, приємно сковувала тіло...

Зрозуміла мовчазність, відчуження жіночого тіла злегка крутили голову. Але нарешті болячо вколола голкою думка:

— А вона як?

Ховаючи стурбованість, я прикинувся байдужим, навіть штучно позіхнув і спитав:

— Ну, а ти як?.. Хто „твій“?

Тоня подивилася на мене й серйозно спитала:

— Тебе цікавить це?

— Та ні... Так питаю... Одружилась?

Таки здригнувся гемонський голос!

Тоня відповіла:

— Так... Одружилась.

Зробилося важко. Заля згустіла, тіні здалися нудними, зайвими, сам я зайвий, самотній і зовсім непотрібний тут.

Позіхнув і підвівся:

— Ну... І що ж... як його—(знову позіхнув),— кохаєш його... „свого“?..
Додав їдко:

— З Кішпромторгу, а може з Укрм'ясохладобойні?

Спокійно Тоня відповіла:

— Сядь, не позіхай і не ехидничай!.. Це вже зайва річ... Питаєш— кохаю „його“, лицаря з Кішпромторгу? Хто знає... Здається, так, кохаю, бо живу з ним уже три місяці... Власне, вкупі не живемо. Та це однаково... Але... здається... кохаю дужче за тебе... а в тім, навіщо це тобі казати?

— Вродливий він?

— Хто зна...

Мовчанка. Тоня непомітно позирнула на мене. Я знову підвівся. Душно зробилось і важко. Ледви видушив з грудей:

— Піду... Час уже.

Стримувався, щоб не сказати, але таки ляпнув:

— Та-ак... Мабуть багато після мене було коханців?.. Любиш ти їх... Скільки було, га?

У японських очах тліють два посмішливі вуглики... Відповідь спокійна:

— Забула... Сто... двісті... може більше. Завтра списки подам.— Але зацікавилася:—навіщо це тобі знати? Погано, сонечко... Я ж не питаю — скільки в тебе було... Негарно... це ти... фу... негарно як?

— Навіщо... списки...—ще зліше й здушено шепчу я,—за списки так спитав... пустуючи!..

Вуглики розпалюються полум'ям і пронизливо лізуть просто в мозок:

— Ох, хлопче... Боюсь я... чи не прокинулась давня любов, га?

Я спалахую:

— Хе! „Давня любов“. Куди ж, пак! „Прокинулась“!.. Багато на себе береш... Іди краще ти проспись зі своїм кішпромторгівським, може розвидниться на душі після розмови з арештантом,—(останнє слово я підкреслюю).

— Я з арештантом,—(теж підкреслює),— не розмовляла... Ясно тобі? Говорила я з давнім товаришем з колишнім коханим... чоловіком... говорив, як з приятелем, не сподіваючись від нього образ...

Слова одрубуються й олив'яними шматками летять мені в мозок. Я відчуваю, як сором хвилями розливається по моєму обличчю і в відповідь я мимрю щось чудне й незграбне. Тоня тихо сміється, бере мене за підборіддя, позирає в вічі... Тримить і розсипається попіл волосся.

— А ти все ж такий, Андрійчику?.. не змінився... ніяк не змінився... Життя міняється, а ти—ні... І це погано...

— Тому мабуть і сюди попав,—відповідаю я:—і маю щастя (це слово вимовляю іронічно) бачити тебе.

— А може й не-ща-астя,—протягує вона і тихенько хитає головою.

Розмову нашу перериває Бравченко. Він іде швидко, похапцем протирає пенсне, нещадно димить і, забачивши мене, радісно скрикує:

— Ага! Ось і ви! Акуратний... Це добре... Ну, ходіте, будемо говорити.

Я йду з важким і гірким почуттям на душі.

— ... Знайшлось щось рідне, надзвичайно близьке, ясне, сонячне... Ще з більшою силою спалахнуло почуття і... це, загублене раз і знайдене в-друге, губиться назавжди. Але я кріпився. Я звик до стусанів. Ішов і думав:

— Перетерплю і цей!—Думав: знайшсь її, гадав—моїй внутрішній самотності прийшов кінець. Як і тоді, ця вузькоока, гнучка, з ніжною, чулою жіночою душею, гадав—на дві рівні частини поділить мою самотність... І дотиком своїх пружких, теплих вуст до моїх, уже трохи зів'ялих і від туги блідих—розжене мою тугу...

Але ніжність своєї душі, тепло серця, світло розуму—вона віддала іншому... Помилівся...

Що ж—працюватиму тут, у Бупрі. Половину свого „я“, що належить мені і суспільству, заповню, віддавшись праці... Друга половина буде порожня... Нічого!.. Перетерплю!.. Нехай! Не зломить же мене цей удар. Ні! Стерплю! Ачей вистачить терпця! Шкода було мені минулого, тієї зеленої, прекрасної юни... Ех! Та що там!

Адже кілька тижнів тому були ж згадки про „ту“—прострілену? Були, так, були! Мучився цілими ночами... Ненавидив... і... любив у ненависті... любив до нестями... Цим заповнювалась половина власного, інтимного „я“. Зараз зустрівся з цією, яку вважав за загублену навіки. І що ж? За добу викинув „ту“. Геть викинув... І порожнечу заповнив цією... А зараз і Мусю, і цю викинути... Щоб зовсім спорожнити душу... І вже цілком віддати її праці... Може хоч це врятує від бупрівської нудьги, від туш за волею?

* * *

Тюрма... Ґрати...

Десь мабуть за цими ґратами, у слідчому корпусі „ганяють kota“ новим в'язням, десь хтось сумує за волею, хтось люто лається, проклинаючи свою долю, і може хтось лагодить з підштаників віршовку, щоб спуститись по ній вниз, (а може повіситися, коли не пощастить спуститися). Ще лунають, жалібно б'ючись об міцні стіни, слова „жиганської“ пісні... Старі, мов тюрма, і сумні, мов похоронні, слова:

— Висока тая брама —

Центральна-я тюрма...

І нове, з вистуком закаблуків, з цмоканням та присвистами, відважне, шибеницьке:

Стоп, ні с места

Руки вверх!

Деньгі ваші —

Ілі смерть.

Деньгі ваші—стануть наші,

Пуля наша—станет ваша!

... Але співи—жалібні, старі, і співи нові—веселі, одчайдушні—це однаково...

І вкупі з пилочкою, віршовочкою, бійками, густою матючною, що висить у повітрі—це тюрма минулого, невмирущі традиції „Мьортвого Дома“, про який, скупі сіючи слова, б'ючи ними, як стопудовими молотами по мозку, затоплюючи душу потоком жалости до знівченої частини людськості, писав жорстокий геній—І. Ф. Достоевський...

Писав більш піввіку тому...

Я не знаю, коли навіки помре „Мьортвий Дом“, з його традиціями, часом кумедними, часом моторошно-безглуздими? Не знаю, хоч і думаю про це часто, думаю, напружуючи увесь свій мозок... Але велетенською шаблою епохи, епохи руйнування всього „вчорашнього“—розколотого на дві частини і „Мьортвий Дом“...

І одна частина „Мьортвого Дома“—вже починає розпливатись у тумані колишнього, в темряві того часу, коли хворий Достоевський опишував таких же хворих героїв своїх „Записок“, а сьогодні на сцену життя виступає: „Будинок примусових праць“ або „Виправбудинок“.

Цього не бачила ще історія... Не бачать і не знають цього тисячі сучасних людей.

„Виправбудинок“—з'явився вкупі з тим новим, що принесла з собою наша революція.

Про його побут пишу я—в'язень 9-ї робочої камери.

* * *

Ось:

Крізь спітніле пенсне допитливо дивляться на мене широкі, карі очі. Круг голови—сяйво тютюнового диму. Кімната—колишній вівтар.

Зараз—кабінет начальника „морально-виправної частини“.

Затоплені димом портрети і статуї, купаючись у густих хвилях, ритмічно і плавно коливаються. Двоє людей за столом:—в'язень і начальник. Розмова:

— Значить ви задоволені, що покинули слідчий корпус?

— Безумовно...

— Н-да... Нудно там, погано. Увесь день під замком... До того ж матеріально... тее... Але... гм... зараз інакше не можна. Різні люди в слідчому корпусі сидять... Не поведеш же в клуб підслідчого, може майбутнього смертника?

В'язень (цеб-то—я) підводжусь:

— Усього найкращого...

— До побачення... Значить—згода? Приймаєте?

— Добре...

— Велика вам дяка... Але ви ж самі знаєте—ви взяли за тяжку працю.

— Добре... Знаю... Збагну її... Всього.

І ось я маю суспільне навантаження.

Крім того, що слюсар, я зараз (це вам не жарт!) помічник головного редактора бупрівського журналу „Зоря“, справжнього журналу, що друкуватиметься в нашій бупрівській друкарні і виходитиме тиражем 500 прим.

Безумовно, тираж трохи менший за „Огонька“, але з нас вистачить і цього. Коштуватиме він 20 коп.

Редколегія—Бравченко—голов. редактор, Барнатович, я, поет-злочинець (колишн. безпритульний)—Степанів, Тоня і з жіночого корпусу ув'язнена сестра медицини (колишня злочинниця)—Галина Некраєнко. Цю останню я не знаю і навіть ніколи не бачив, але читав вірші в нашій друкованій і стінній газеті...

Розмова була довга.

Коли виходив—на заході мацало вже золотим промінням тюремні дахи широченне сонцеве око, а з другого боку, на сході, невидимий кінь, промчавши по хмарках, загубив срібну підківку і небо було темнувате і трохи загадкове.

Прийшов у камеру, щоб працювати. Лежав і думав про журнал „Зоря“. Шепотів:

— Зоря... Зоря... Зоря... Головне—в журнальній праці доручено мені... Робити! Ненавидити тюрму і робити так, щоб знищити її, страшно, ненажерливу!

Будувати культуру! Скільки радості в цьому!..

Забувається на деякий час усе—і життєві стусани, все заповнює бажання працювати, творити, будувати. Засипав зі спокійною посмішкою.

Ще плавало в голові: Зоря.. Зіронька... Зоря...

Потім промайнула несподівана думка:

— Зоря у „Мьортвом Доме“... Шабаш— „Мьортвому Дому“—амінь!

Незакінчена думка полетіла геть далеко, за обрій, за світ. Очі сплющувались. І чуже все, полите чимсь приємно-важким, тіло перекинулося і пірнуло в легкий туман...

* * *

Ще з учорашнього ранку мені було то жарко, то холодно. Так кілька годин. Потім спитнів і заснув.

Сьогодні я ледви тримав у руці молота і кожний ляск заліза боляче бив по мозку. Увесь час я потів і в перерву не мав сили вийти з майстерні на обід.

Тому, ледви доплентавшись до склепу, сів на стілець...

... Вуха злісно кусає тонкого вуса.

Пантюшка-Душогуб дивиться на будку, де смажиться чорна пляма—вартовий і спускає струмки махорчатого диму. Дорофієв—колишня мара всіх темних провулків, замріяно прижмурих зелені свої, трохи посмішкуваті і трохи хижуваті очі. З під вій зблискують ясні білки очей, такі ясні, ніби їх зробив з фарфору вдалий майстер.

З кімнатки, де лежить струмент, мені видно всіх трьох нальотників. Вони мабуть мене не помічають, бо сидять боком до вікна.

Цю „єдину, неподільну трійцю“ я добре знаю. Наймолодший з неї і найталановитіший—Дорофієв уже десятий раз сидить у тюрмі, і ширяться чутки, що вже двічі його було засуджено до страти—одного разу засудили білі—втік; другого разу—більшовики—теж утік, і жив за чужим прізвиськом.

Це хитра, розумна і хижа людина. Ступає вона крадькома, тихенько, як тигр у Джунглях. Рухи, погляд, нарешті все тіло завжди наготові до скоку, до нападу або оборони.

Я завжди з допитливістю дивлюсь на цю людину, кожної хвилини чекаю від неї „тигрового скоку“. Дорофієв—досить письменна людина. Він бере книжки з книгозбірні, газети, журнали, але для читання вибирає лише ті оповідання, що побудовані на злочинствах, де фігурують розумні злодії, вбивства, добре захопані крадіжки і т. д.

Часто за читанням він зводить шовкові брови в суцільну довгу лінію, закусує сливе до крові губи і злісно та посмішкувато бубонить:

— Дур-рак! Трепло!—Або:

— Е-ех! Теж жиган!

І роздумливо встромляє погляд зелених очей в одне місце.

У таку мить я певний, що Дорофієв „вчиться“ злодійству і, як шаховий грач, вираховує кожний хід, обмірковує, що зробив би він, Дорофієв на місці невідомого злодія, вигадує нові рухи і ходи в цій захопливій грі, щоб опісля пристосувати теорію до практики.

Дорофієв—це „учений“ злодій—злодій американського типу, з широкою теоретичною і практичною ерудицією. Таких злочинців у нас нема. Дорофієв свій фах любить, як справжній артист, він вивчає його усякими засобами—з книг, з життя, з оповідань кожного товариша. Не даремно Дорофієв любить розпитувати кожного урку, починаючи з „файного жигана“ і кінчаючи якимсь миршавим „возушечником“*.

Довго і з цікавістю питає „колегу“, яким чином і за що попав він на кічу, що робив на волі, які методи вживав на „делі“, що говорив, „згорівши“ в карному розшуці, як відбрікувався перед слідчим або на суді... І, коли розпитував, насторожувався, широко розплющував очі, наближався лицем до оповідача, ніби бажаючи всмоктати в себе кожне його слово, чогось навчитись, щось скористати з його оповідання.

Проте—сам про себе нічого не говорив, не дивлячись на завсігдишні прохання урок, що приходили з усього корпусу послухати оповідання славетного, легендарного нальотника, свого героя і ватажка. Дорофієв відмахувався рукою, призириливо кривив рота і говорив:

— Іншим разом... Нехай, коли вмиратиму... Топайте собі далі, братішки!... Ідіот той, хто розказує про себе... Це ви пам'ятайте!

Безумовно багато страшного наробив би Дорофієв і зажив би собі слави, коли б не мав, властивих кожному смертному жигану, хиб.

Перша хиба—то були: горілка і кокаїн, що вживав Дорофієв надзвичайно багато; друга—жінки, які часто зраджували, видавали його агентам. П'яний, або під кокаїном, Дорофієв втрачав властиву лише йому здатність математично обмірковувати кожний рух, кожний крок і слово. Тому в таких випадках він що-разу „горів“.

Правда, коли справа була невиразна, дрібна Дорофієв часто виплутувався на суді... Він на диво добре пам'ятає кожне своє слово, що говорив раніш на допитах слідчому, пам'ятає кожну дрібницю в своїх свідченнях. Цілими годинами настирливо і терплячо шукає він вилазки і майже завжди знаходив її. На суді „відшивався“ лише „висилкою“ за межі республіки.

Ось чому, хоч сидів він і досить таки частенько, терміни ув'язнення були невеликі. Лише тепер, у десятій раз попав Дорофієв на вісім років. У слюсарні робив він нехотя, але скорився примусовій праці. Взагалі—поводився тихо й гарно. Та ув'язнення переживав тяжко. З кожним днем марнів, худ, блід. Уночі скакував з ліжка, хапався за голову й ходив по камері, гнучко й еластично ступаючи по цементі своїми невеличкими, босими ногами.

Іноді, як страчений Рибкін, прикидав до вікна і цілими годинами дивився в темряву ночі, мабуть що-сили працював мізками, вирішуючи новий „шаховий“ хід.

Товариші його—Пантюшка-Душогуб, людина на диво смішна, ладна до болю в животі сміятися з кожного трішки кумедного випадку, або слова, і злий, похмурий Вуха—далеко одставали й розумом і таланом від Дорофієва.

Обидва іноді навіть на волі голодували, ходили обшарпані, вбогі, ночували навіть по ночліжках... Але обидва, коли треба, вміли бути сміливими. Без розуму, без знання свого фаху і психології жертв, лише

* Возушечник або возуха—дрібний злодій, що краде на базарі з возів.

зі сміливістю, вони горіли так часто, що не могли навіть перелічити, скільки років просиділи у в'язниці.

Вухо говорив:

— Кіч мені, що пічка, мама!.. Як зимно, то й гріюся...

— Часто?

— Спрашуєш. Фактура—часто! А скільки—кат його зна! Спитай у собаки, скільки йому років... Отак і я... Колись може наш дохтур займеться арифметикою, він мо й підрахує... А я можу лічити всього до сотні, більш не вмію...

... (Знову я взявся за характеристику. Та це в мене такий звичай... Постараюсь кинути. Повертаюсь до „пресвятої трійди“).

... Нарешті Дорофієв розплющив очі, подивився в небо і роздумливо сказав:

— Як гарно... там... високо, в тому он просторі!.. Туди бі!..

— Х-хе!.. Засміявся Пашка-Душогуб, у небо на сорочому хвості, без пересадки!

Цей дотеп зробив мабуть такий великий вплив на самого дотепника, що він аж задубів на мить, розкуйовджений, з розтуленим писком. І лише трохи згодом вибухнув скаженим реготом, повторюючи:

— Без пересад... хо-хо-хо!.. без... хо!..

Спітніле обличчя йому почервоніло, голова тримтіла, ніби настромлена на пружинку. Невідомо, скільки б ще реготався Пантюха-Душогуб, коли б його сміх раптово і злісно не зупинив Вухо. Він грізно подивився на Пантюху і grimнув:

— А ну, годі тобі, дурню! Знає—лише реготатися! Псих чортів!—

І крутячи нову цигарку, звернувся до Дорофієва:

— Час уже й рішучо поговорити... про те...

Я зараз же зрозумів, що тут якась таємниця, і зацікавлено насторожився. Разом з цим я відсунувся від вікна остільки, що мене було зовсім не видно. Чужі таємниці—манлива річ. Підслухувати їх, звичайно, погано. Але хто б на моєму місці, та ще як я, зацікавлений Дорофієвим, зробив би інакше? Тим більше—вже тоді в мені сидів письменник-реаліст, який мав бажання знати кожну людину, її психологію, події, справи.

І ось я почув тиху відповідь Дорофієва:

— Так... час...

— Ти думаєш про це?

— Мабуть більше за тебе...

— Я знаю... котьолок у тебе—золото!.. Але може ти думаєш лише про себе, а нас послав до чортового батька?

Я ще більше наставив вуха. Ця кімнатка мала дерев'яні стіни, бо колись вона була за трупарню, і лише після Жовтня до неї приробили ще помешкання—слюсарню. У трупарні, як я вже казав, зараз лежало залізо, струмент, старі, для ремонту, речі, між ними друкарський станок.

Дорофієв спитав:

— Стіни не мають вух?

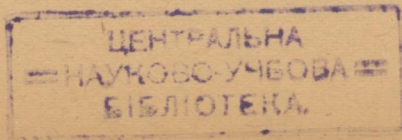
— Здається ні... усі вийшли обідати... Нікого в майстерні.

— Хм... А ти подивись... або ні... давай я сам подивлюсь.

— Та чого ти боїшся? Ментів там нема, а поміж наших слюсарів ніхто не заявить, хоч і почує...

— Ну... це ще вилами писано... Ех ви!.. „Нема“... „не заявлять“... Ось через це ви й попадаєтесь.

Я почув, як Дорофієв підвівся й пішов. Зараз же, напруживши всі сили, хитаючись і намагаючись не грюкотіти залізом, я заховався за станок і ліг долі. Це коштувало мені занадто дорого—голова запалала,

по висках заколотило чимсь важким і тупим, задзвиніло в вухах. Ще раз промайнуло, що це — дуже некрасиво, погано і нечесно, та дарма!

Письменник перемиг. Я щільно притулився до підлоги і притамував дух. У кімнаті було напівтемно, крім того, мене закривала купа заліза.

Заховався я своєчасно. Через хвилину у помешкання увійшов Дорофієв. Серце мені невідомо чого закалатало.

Дорофієв зазирнув в один кут, потім у другий і попрямував до мене.

Але йдучи, перечипився за щось і голосно вилаявся. Ще трохи постояв, послухав і тихенько вийшов геть.

Я полегшено відхнув.

— Здається нікого нема... — почув я через дві-три хвилини, — усі три відділи порожні... Коліно лише розбив собі...

— Я ж казав.. Кий там біс сидітиме?

— Хто знає! У всякім разі — подивитися завжди треба...

— Ну-ну, говори, бо швидко вже й гудок...

Таємно і вриваючи кожне слово, заговорив Дорофієв:

— Ну, ось... На товаришів покладатися не можна... Амба!.. Мої корішки засипалися в Ростові... Ви — обидва тут. На волі в вас, певно, нікого нема... Ножовки гарної для ґрат нам ніхто не зможе передати... У слюсарні ж, ви самі знаєте, ножовки ні к чорту — це перше, а друге — дуже гарно обшукують... Та, коли б і були ножовки — якраз проти нашого вікна вартовий... Стало бути, треба на себе надіятися... Мій засіб дуже простий. — Вдень утечем...

— Що?

— Я-а-ак?!

— Так... — спокійно відповів Дорофієв, — у тому іменно і хитрість... Що вночі тікають — це тобі кожний шкет, який навіть і кічі не бачив, скаже... А вночі й „масли“ стережуть удвоє пильніше... А ось удень — уважай — ніхто не тікав... Чули ви, щоб хто тікав?

Мовчанка. Пашка-Душогуб — здивовано:

— Ди-иви!.. А воно й справді так!.. Утік, пам'ятаю, втік один, та й той з допиту йшов... А з кічі... ні... не знаю... чув лише...

Дорофієв продовжував:

— У тім то воно й річ... Не сподіваються, то й пильнують поганіш... З цього треба користуватися, але в нашої шпани лоби тверді — не читає вона нічого, не знає, не міркує... Ткнули її на кіч: — е легка можливість утікти — плітують!.. Нема — сидять, бовдури! Котьолки не варять... А треба все гарно розмірковувати, розрахувати кожен крок, роздивитися кожну цеглинку в стінці, кожний закуточок у подвір'ї і думати... думати... До того ж і сміливості треба...

— Далі!.. — нервово прохрипів Вух.

— Добре... Ось вам і далі... Слухайте... Ви бачили простінок між стіною і банею?..

— Так... бачили...

— У цьому закутку стоять рями од вікон... Їх готують на зиму для лазні... Вони ще не замкнені...

— Н-ну?..

— Гну... Правда, гарна драбина?

Пантюха Душогуб радісно і стурбовано скрикує:

— Я догадався... Але ж це так просто! Дві рями звязати — буде драбина! Гарна, міцна драбина!.. Але коли? І... і... як його... Це ж так просто... так просто... Тяжче з'їсти миску борщу, ніж сплітувати так... Ох!.. навіть... не віриться!.. До того ж просто все!..

— Нічого! У тому то воно й справа вся, що так просто... Он масли теж—навіть і не думають, що можна так просто втікти. Не віритимуть і чекатимуть на ніч, а ми—вдень „дряпнемо кігті“... За тією стінкою зараз же починається жито, потім ярок, і знову жито аж до самісінького лісу... А там! Ф-ю!.. Шукай!

— Друже! Бря-тішка! Та в тіб'я ж золота голова!

— Ну, про голову—годі! Ще один пункт, і найголовніший! У лазні на цьому тижні лагодитимуть водопровода. Це говорив наш дідуган, Сидір Ілліч... Я вже вмовився з ним, що піду я... Там треба відновити затулку в каналізації... Треба чотирьох... Але я під'їду до нього і влаштую так, що підемо лише ми—трое... Там зараня зв'яжемо дві рями і покладемо їх на землю...

І тоном учителя звернувся до Вуха:

— Ану, Вухо, ботай—що робитимеш далі?

Вухо зам'явся:

— Хм... хм... тее... спітуємо... як його... значиться „когті подорв'ом“...

Ну, й усе...

— А коли саме?

— Значить... Гм... коли, стало бути, зручніш...

— А коли зручніш...

— Як його... Ну, одним словом, чого ото причепився?.. Не знаю я... нічого не знаю... стало бути... тее...

— Балда ти китайська! Он що. Голів ви, братці, своїх не маєте... Чужим мозком живете, а самі думаете... тим місцем, на якому сидите... Так ось, я вам скажу... Коли надходить зміна, вартовий кидає з будки вірьовишну драбинку і спускається вниз, бо в будці вдвох не помістяться... Тут він передає другому маслові стійку, закурюють обидва, курять, розмовляють (вдень же навіть так пильнувати—однаково ж ніхто не спітує) і аж потім, нова зміна дряпається на будку... А тим часом ми врятуємося... Ми—р-раз: ставляємо драбину... і...
Павза. Замріяно й тріумфально Дорофієв продовжує:

— Воля... Жита... Ліс... спочинок у лісі... і до братви... Ах, воля, воля! Мила моя воля! Люблю як її!.. Землю я цілуватиму, коли втечемо... Вільну землю, не потолочену ментівськими чобітьми... Ах, шпано! Та хіба ви розумієте цілком, що це за річ—во-о-ля?!

Я знову чую зі свого кутка пошану Дорофієвій голові, слова вдячності і діловий голос:

— Годі... Замість дяки я ставлю умову... Правда, це буде трішечки жорстоко, але ініціатива моя, вигадка і плани мої... Усе тут моє... І тому я ставлю питання руба: без усяких жеребків—я тікати перший, а потім ви, або... я втечу сам, іншим разом, а ви... як знаєте...

— Але як же це? Га? Як...—(це говорить ображеним голосом Вухо)—це ж, як його... не по-жиганському... Треба, значить... жеребки... а мені першому припадає тіка...

Дорофієв жорстоко зупиняє приятеля:

— Затупи хайло, друже... Блатні традиції... безумовно річ... шановна... жеребки... різні там фінтіфлюшки... Але є інший закон: своя сорочка тілові ближче, більше за все я шаную свою шкуру, тіло й самого себе... Через це йдуть ви до бісового батька, і коли не хоче засипатись, то йдуть за мною, коли хоче—тікайте самі, але... іншими засобами... Не цим... Цим я вам не дозволю...

— Як так!..—тримтячо й грізно питає Вухо. Твердо й посмішкувато Дорофієв говорить:

— Ти проти цього?

— Так...

— Ну, значить, вислухай моє вирішення... Замість тебе зі мною тікатиме Князь... Ти ж сам вигадуй план втечі... а вірніш, сиди свої вісім з половиною років...

— Слухай... Дорофієв...—сичить Вуха,—не жартуй... Ти знаєш, що я й... „капанути“* зможу... ти вартий цього...

— А-а... гм... капанути... Спробуй... Слухай, Пантюхо, ти тікатимеш зі мною. Але скажи, чув ти що-небудь—як я намовляв когось на втечу?

— Я нічого не чув...—говорить Душогуб.

Павза... Чутно важке дихання Вуха і тихий сміх Дорофієва. Потім зеленоокий хижак посмішкувато говорить:

— Капаньош? А де свідки? Стало буть, доказу нема... Ясно? Нехай мене, на поганий випадок, пропарять тижнів зо два в одиночці і за простінком пильнуватимуть. Я доберу іншого способу, будь певний... Ну, а зараз поговоримо про одного хлюста... Колись, у якомусь місті цей хлюст зробив нальот на стареньку-стареньку бабусю. Але в цій бабусі, на горе, було карбованців з 300 грошей і трохи золотих речей. Так-с... Старушенція ніяк не хотіла розлучитися з грошиками, бо в якомусь місці в неї вчився небіж—студент і цьому хлопчику бабуся хотіла залишити батьківщину.

— Дорофієв... Слухай.

— Та помовчи ти, блюстителю блатних традицій! Слухай далі... Мучився з нею, мучився наш бідолога, а потім хапнув з кутка сокиру і—х-р-ряп бабусю по кумполу... Ну, кумпол, звичайно, на дві частини розколовся... Наш талановитий жиган, зрадивши, що на деякий час він залишиться хазяїном у цьому будинку, зрадивши, що справа обійшлась без пострілів, тихенько, немов бог послав з неба сокиру і, забувши про те, що держачок був забруднений, а пальці мають погану звичку залишати після себе сліди, (а є наука, що зветься тактелоскопією), сокиру—геть, порившись годину-дві—гроші знайшов, і ходу... Ну, звичайно, другого ранку карний розшук по слідах пальців узнав, що це справа одного поганенького блатного, якого хтось попередив про це і він зник з того маленького міста...

— До-ро-фі-єв... чуєш... ти... це... хіба... пробач мені... Воно так... ти може не спав цілими ночами, усе думав, як би і самому врятуватися і нас, дурнів, врятувати, а я... затвердив... жеребок... тай... годі...

— Еге...—їдко засміявся Дорофієв,—зараз і воно визнає свою помилку...

— Не говори... Бо мене шльопнуть... Я ж хочу жити!..

— Ич ти! Слабий, значить, на втори... А на мене ж хотів капанути?..

— То я... жартував... хіба ти не бачив?

Далі чув я, як благав Вуха Дорофієва, щоб той пробачив йому і взяв із собою, а Дорофієв лише їдко сміявся і говорив, що візьме він з собою Вуха іншим разом, а зараз з ним тікатиме Князь і Душогуб...

Декілька разів повторялося слово воля. Повторялося з ніжністю, солодке таке, могутнє і манливе: воля... во-ля... во-о-ля...

Я виліз з-за станка. Чув, як палало обличчя. Доторкнувся рукою—обпало. Гаряче, дуже гаряче обличчя. Крутилася голова і підламувалися ноги. Сів на стілець, здивувався:

— Що за причина?

Відповідь дало серце, що колотилося швидко-швидко в грудях. Відповідь була така:—Воля.

Знову гостро відчув тоскність і самотність людини, яку кинуто поміж холодних, цегляних стінок Бупру. У душі щось скрикнуло:

* Капанути—донести, викрити.

— Тюрми! Тюрми! Поміж стінок тюрми. Бупру—нема. Вигадки—тюрма.

... А на волі такий простір. Такі шовкові жита. Такий ніжний оксамит листя. І небо від обрія до обрія—прозора чаша, криштальна, величезна... Уся людськість п'є з неї пахуче, вічно свіже і вічно хмільне питво... з прозорої чаші небесного кришталю...

І замість того, щоб укупі з мільярдами людей пити блаженство молоді, вдихати мед повітря, цілувати соковиті, укриті повносилою травою, груди землі і плакати від радощів буття, я повинен сидіти тут, за муром, за ґратами, поміж дегенератів або людей з риб'ячою кров'ю, яким байдуже, де вони—чи в тюрмі, чи на волі.

Знову прокинулось і закипіло те, чого я вже зрікся... що мусив залишити тут... у бупрівських стінках. Клекотіло це, молоде, буйне, але й старе, спізнеле на два-три сторіччя, кидало об груди серце, ганяло по жилах кров. Нова людина, яку я відчув у собі—людина сучасної епохи, заховалася, зникла...

— Волі... волі... волі... — сливе ревла дніпровськими порогами в гарячій голові.

— Воли! Хочу волі! Хочу хмільного меду, свіжого повітря, терпких пахощів полинної таємниці тихого лісу. Хочу!!!

А глибоко в мозку здивовано ворухилось і шепотіло:

— Що таке? Що з тобою, друже?

Загук гудок. Він зробив на мене вплив—як червона хустка на дикого бика.

До біса це все! Я знову почув слово—воля... Його вимовляли так побожно, так заміряно і радісно. І я хочу волі. Хочу! Я втечу з Дорофієвим. Не можу!

Як скажений, бігав я по кімнаті, перечипаючись через купи заліза, падав, підіймався і знову падав.

Несподівано хтось твердо узяв мене за плечі й тихим, старечим голосом спитав:

— Що з тобою, Андрію Володимировичу? Що з тобою, друже,—га?

Старечі очі дивились на мене лагідно, й ніжно і трохи сумно (дідок дуже полюбив мене за мій слюсарний талан). І коли я забачив старенького винахідника, моє підвищення чомусь раптово впало. Почалася реакція. Я важко впав на стілець і простогнав:

— Волі... волі... шматок волі... о-о-о...

І схилив голову на дідові руки. А він перелякано зашепотів:

— Мій друже... Та в тебе, Володимировичу, жар... Ой-ой, який жар... А ну, покличемо „помічника смерті“. Гукнув у розчинені двері:

— Петю! Поклич-но своєму товаришеві хвершала або дохтора. Живенько, Петю, змотайся.

„Помічник смерті“ з'явився. Він потримав мене за руку, хитнув головою і виміряв температуру. Термометр показував 39,9. Потім усе закрутилося. Сидір Ілліч, немов збожеволівши, літав під стелі до підлоги, показував язика, підморгував оком, хвершал плавав, як велика незграбна рибина по кімнаті, у двері просунулась чиясь звіряча пика.

Потім на мить прийшов до пам'яті, і побачив попереду себе чиюсь широку спину... Мене несли в лікарню...

11.

Небезпечного в моїй хворобі нічого не було. Просто—хапнув мене дужий приступ малярії, чи інфлюєнції, зараз уже й не пам'ятаю добре.

Але в лікарні мене тримали днів п'ять. Палата моя була дуже невеличка—усього на двоє ліжок.

На одному був я, на другому—якийсь тихенький сивий дідусь, із гострим підборіддям і виразом чогось лисячого на поголеному, зморщеному обличчі.

Це лисяче—надзвичайно яскраво виступало в той час, коли сусіда говорив. (А говорив він тихеньким, улесливим голосом, при розмові тулячись і уникаючи зустрічі з очима співбесідника). Од цього він скидався на старого лиса, що багато чечого бачив за свій вік.

Спершу я вважав свого сусіду за якогось простенького злочинця... Дідок не говорив—за що сидить він у Бупрі, та я його й не питав про це.

Він лише, ніби між іншим, згадав, що сидить безвинно і що це його дуже-дуже мучить.

На це я нічого не відповів, але безвинності сусіди не йняв віри. Щось занадто було в нього хитрувате обличчя. Подумав:

— Так собі... дрібний аферист... може крамар який, що торгував крамом недоброї якості, взагалі щось у цьому роді...

Другого ранку в палату ввійшла молода, русява дівчина, трохи повненька, червонощока.

Під довгими віями, у світлій блакиті очей тримтіла посмішка—така весела, життєрадісна, ніби проміння сонця в невеличкому, але глибокому озерецьку. Відразу віянуло чимсь молодим, свіжим і бадьорим... Ах, пахощі людської весни, бадьорість світлої юности. Благословенні ви будете навіки вічні. І щасливий той, хто носить і роздає людськості цей могутній, надкоштовний скарб і утворює щастя тому, в кого є очі, щоб бачити і чулість, щоб відчутти його.

Дівчина блискала снігом свого халату і золотом волосся... Пишним, розкинутим по плечах, золотом. Вона прямувала до мого ліжка, і уста її вже розтулялися од веселої посмішки.

Я помітив, що мій старий сусіда сердито кахикнув, ніби осліплений сонячним сяйвом, відвів свій погляд від жінки і навіть перекинувся на другий бік. А дівчина простягала мені свою тонку, довгу і якусь ніжно-перламутрову, аж прозору руку і заговорила:

— Прізвище ваше Довголюк, так? Андрій Довголюк? Я не помилилась, так?

— Так... ви не помилились,—відповів я, і сам радісно посміхнувся, відповідаючи сяйву життєрадісної посмішки на устах і золотому шовку волосся. Взагалі—усій молодій істоті, насиченій сміхом і сонцем.

— Будемо, значить, знайомі... Як-не-як, а товариші по праці... Честь маю кланятися нашому великому старшому редакторові...—штучно поважно вклонилася, по-турецькому притулюючи до грудей руку...

Я згадав:

— Як? Значить, ви...

— Ну, да... Значить, я і є та сама, що маю відограти роль першої жінки-редактора в бупрівській пресі... Прізвище мое не буду говорити, бо ви, як мій начальник, повинні його знати...

— Знаю, знаю,—радісно відповів я,—ваше ім'я—Галина, але побатькові як... не знаю...

— Знаєте що?—простягла мені руку Галина,—давайте кинемо до біса цю гру в батьків та матерів, а будемо зразу товаришами... Звуть мене—Галя, вас—Андрій... Чого ж нам ще треба? Залиште в спокою мого тата, а я залишу вашого... Гаразд?

— Гаразд,—обережно, боячись роздавити, потиснув я дорогоцінний теплий кришталь руки.

На мить Галина зупинилась коло мого сусіди, подала йому з корзиночки ліки—два порошки—і знову сіла коло мене.

— Ну, тепер усе гаразд... Усі палати обійшла, ліки пороздавала— усе в порядку... Пийте вашу хину... Морщитесь? Хіба не подобається? Таке прекрасне питво... Ах, погано, що ви трохи захворіли! Це б сьогодні вже ми зібрали перше засідання... Вже й матеріял є... Бравченко казав, що передасть його вам... Знаєте, Андрюшечко, я така щаслива, така щаслива, що мене обрано на цю живу, чудову працю, так хочеться мені працювати, читати матеріяли, викреслювати, надписувати, щоб аж кипіло все під руками, щоб диким конем мчала праця... Андрюшо, я ж сама почала писати... Розумієте? Ви вже бачили свої статті в справжніх газетах, надруковані справжніми літерами, а я ще лише почала писати, і ніде, крім, як у стінгазеті, своїх творів не бачила. Ви розумієте, Андрюшо? Сидиш, пишеш, увесь захоплений, літаєш думками хто зна де, від землі далеко-далеко, може за Всесвітом, ще далі, а в глибині душі все ворухиться: своє б побачити в друці... Літерами друкарськими... Чорними, малюсінькими літерами... Ой, милий Андрійчику, ви ж сам—письменник, безумовно, ку-уди більший за мене, ви навіть у газетах друкувалися...—Галя подивилася на мене з пошаною, навіть з побожністю... а я... ще молода в цьому ділі, ще кипить у мене все...

Говорячи, Галя й сама кипіла. Вона то підводилася, то сідала, знову підводилася і розмахувала руками. А я дивився на дівчину і трохи боявся, що вона ненароком розіб'є свої руки...

А по-друге, мене дивувала ця ув'язнена сестра, що так запалюється бажанням праці в той час, коли інші жінки ходять похнюпившись, насолоджуються онанізмом, встряють у брудні суперечки.

Думав—хто вона? За що сидить? Вирішив: мабуть тут щось романтичне, невдале кохання, зрада, ніж, або сірчана кислота... Але зараз же одкинув цю теорію—не схожа на романтичну. Ті—похмурі, Бупр їх душать, душать їх злочинство, зроблене під гарячу руку...

Тоді, хто ж вона? Хто, хто?

У палату ввійшла покоївка і гукнула:

— Галино Данилівно, вас кличуть головлікар... Мершій—казали, ви йому дуже потрібні...

Галина раптом скочила на ноги, махнула мені рукою і зникла, несучи і посмішку і дві низки рівних, немов старано виточених, зубів.

Тоді дідок повернувся до мене і, стримуючи злість, сказав:

— Х-ха... Носітельниця культури. Туди ж лізе. Аферистка! Шмара гідка!

Я підвівся, підійшов до дідка й тихо сказав:

— Замовчіть ви, бридкий жук, ви самі—мерзота! Кріт ви старий! Вам не дозволено бачити сонця і через те ви ненавидите його. Таких людей, як Галина, ви не розумієте, і ніколи не зрозумієте їх, і тому в ваших очах вона мерзотниця, аферистка і шмара.

— Так, так!—аж заверещав дідуган, люто і здивовано дивлячись на мене,—і ще раз скажу: шмара. Фармазонниця, а туди ж... Культуру будувати. Це їй? Та коли кожний злодюга лізтиме будувати культуру, що тоді буде?

Я пильно позирнув у вічі дідкові. Мабуть, крім пильності в погляді могому, було ще щось, бо дідок шарахнувся в бік, затуливши рукою обличчя.

Та я не чипав його. По-перше, бридко було б навіть доторкнутися до цього старого, клейкого шматка гнилля, по-друге, не мав такого наміру. Я лише спокійно сказав:

— Слухайте, стара малпо, я не знаю—хто ви, але по вашій лисячій пиці бачу я, що ви далеко не з праведних... Так ось моє прохання до

вас: або зараз же, не гаючи часу, вибирайтеся геть у другу палату, або, коли посмієте ще раз образити при мені цю дівчину—я...

Дідок знову з люттю підскочив на ліжкові:

— Ага! Так ви загрожуєте? Битися? Лякати, так? Лякати? Та знаєте ви, що я з вами, сопляк ви такий, зроблю, коли виправдаюсь, га? Я від вас... я від вас лише шкіру залишу, та й то подерту. Дай мені виправдатися. А я виправдаюсь. Загрожувати? А чи знаєш ти, молоко-сесе, що я... я... з Леніним на „ти“ був? З Володимиром... Я його Володею, а він мене Сашунчиком звав... Я з усією партією на „ти“... І лише через наклеп ворогів тут опинився... А воно!.. О-о! Чекай!

Нижча частина лисячого виду тримтіла, хиталася з боку на бік, бризкаючи слиною. Вузькі малі очі неначе зникли, заховавшись в очіці, прикрившись кострубатими бровами.

Зробилось смішно. Я повернувся і пішов до свого ліжка. Дідок ще довго говорив мені про знайомство з ватажками революції, про сумісне випивання з ними... Проте, Галининого імені більш не чипав.

Я дивився на дідка й думав:

— Хто він, власне, є—цей кріт? Щось таке бридке, мерзотне, але й дрібне...

Трохи згодом я взнав про дідка. Виявилось, що, думаючи так про свого сусіда, я не помилився. Він був жалюгідний провокатор, видавав охранці революційних робітників. Через нього „провалилося“ кілька партійних робітників з літературою то-що. Увесь вік служив конторником в одному місті, і лише після Жовтня втік, але його впізнали й передали до суду. Великого, хоч би й злочинства, сусіда мій не зробив, а дрібно підкопував усе життя ревлюції, підкопував за гроші і ненавидів працю провокатора, бо була вона небезпечна, платила йому охранка невеликі суми—лише одного разу заплатили йому 100 крб. І тоді Ксенофонов (дідкове прізвище) вважав себе мало не за шаха перського. Справжній кріт. Жив увесь вік, щось підгризаючи, а кого й за що через нього саджали в тюрми, Ксенофонов добре не знав.

Мав усього одне велике бажання—зібрати грошей і збудувати собі гарний будинок, щоб можна було кватирантів пускати і кинути працю. Не пощастило. Прийшла революція, і подихом могутніх грудей здула Ксенофонтова.

Зненавидів революцію.

Потім старість надійшла. Старий, нікому непотрібний, сидів у тюрмі; тихою, кротячою ненавистю зненавидів усе молоде, свіже, дуже—все, що бажало перейти межі власного „я“ і приєднатися до загального будівництва.

Не знаю, з ким розмовляючи, я назвав Ксенофонтова кротом, але прізвище це підхопили з радістю, бо крота ненавиділи, він завжди наклепував, писав брехливі доноси головлікареві на хворих, покоївок і сестер, завжди хвастився знайомством з Леніним і, називаючи всіх в'язнів, сусідів по палаті на „ти“, обурювався, коли сусіда, в свою чергу говорив Ксенофонову „ти“. Тоді лисяче обличчя наливалось кров'ю, дідок тупотів ногами, вишкірював гострі зуби і по-генеральському гримав:

— Хам! Мужлай! Мерзото! Кого на „ти“ називаєш? Хіба ти рівня мені? Мені, інтелігентній людині, якій ти негідний навіть підосви виллизати? Мені, якого сам Бухарін поважав за наймудрішу людину?... Хам! У карцері згною, коли звільнюсь. Я, мужаю ти мізерний, і до Раднаркому дістанусь, а тебе ще на 10 років законопачу...

Кажуть, що за такі монологи в слідчому корпусі дідові аж тричі „рубали банки“, і лише тоді він скорився своїй долі. Але в лікарні, де,

як і в камерах засуджених, в'язні стають поважнішими, серйознішими людьми, Ксенофонтів знову відчув під ногами ґрунт.

Тут йому банків не рубали, але з загальної палати вижили в окремому. Та клятий дідок і тут не піддавався. Він закидав головного лікаря заявами, доносами, кожного дня писав їх десятками. Нарешті лікар, визнавши — що за людина Ксенофонтів — махнув рукою на його заяви, не звертаючи уваги на дідів галас і всміхався його погрозам, що за „укривательство мерзких арестантів, за безнаказанність їх, котрі мучають его, Ксенофонтів“ він навіть — „в Совнарком жалобу подасть, на главврача тюремної больницы“.

Так от, хворі в'язні, почувши образливе для ненависного, хоч зараз і зовсім безпечного ворога, прізвище — вмиль підхопили його і рознесли по всіх палатах.

По обіді купка „виздоравливаючих“ (на одужанні) в'язнів зібралась проти нашої камери і, коли варта пішла обідати, затягла хором на церковний лад:

Крот, крот, крот.

Паріться тебе не одін год.

Восхитітельно, воосхитітельно, воосхитітельно!

Я не стримався і, хоч це було не вельми гостро, „восхитітельно“ пирснув у подушку. А за дверима на лавочці „церковна капела“ продовжувала. Діакон:

— Вилез із землі крот.

— Прямо Бупру в рот — удівітельно.

Хор дружньо підхоплював:

Удівітельно, удівітельно, удівітельно!..

Я скося позирнув на Ксенофонтів. Спершу він по-лисячому хитро посміхнувся і глянув, у свою чергу, на мене, (мабуть думав, що це на мою адресу). Але трохи згодом насупився, видно, щось пригадуючи. Пригадавши, (сто відсотків за те, що пригадав місце нашої розмови, де я назвав його кротом) — зблід. За другим куплетом почервонів, сховав очі під брови, в безодню очиць. Тривожно озирнувся і витер рукою піт з чола. А капела невмолимо й настирливо тягла:

Антілігентной крот

Лісья морда і рот

Любіть уваженьє

І великое почтенье... усмешітельно...

— Усмешітельно, усмешітельно, усмешітельно!

Кріт рвучко повернув до мене голову і спитав:

— Це ваша робота? Не пошкодували старого? Ах, боже мій, боже мій! Мерзото ви всі молоді! Жалости нема у вас! У тюрму безневинно кинуто... син мене зрікся... найлюбіший... найрідніший син... п'ятнадцять років йому... А в комсомол, сопля, полізло... У газетах надруковано: — в мене батько — комунізм, мати — революція, сестри й брати, всі, хто піде з нами... А провокаторів я... не знаю... Нема в мене батька — провокатора... У, мерзо... ні...

Смирений вираз, що з'явився було спочатку, зник. Обличчя зробилось жорстким і сухим, як у голодного звіря. І — диво. Це мене ні трішки не здивувало, ніби я давно вже звик до лицевої трансформації мого сусіди.

Ксенофонтів гострим рухом підняв подушку, витяг з під неї картонну папку і, порившись, витяг засмальцованого конверта. Видно, лапало його багато рук. Невимовну кількість разів витягав листа й газету вирізку Ксенофонтів, сотні разів читав і перечитував написане і давав читати іншим, щоб бачили, який він нещасний. Мені сказав:

— Читайте вголос...

Я читав і іноді з-за листа кидав короткі погляди на Ксенофонта. Часом обличчя йому кривилося від справжньої людської муки. А в тім, хто зна? Чи не так само скривлюється обличчя в крота, коли взяти в нього кротинятка? А хіба не бігає цілими тижнями лисиця круг того дому, де заховаю вкрадене в неї риже пухнасте лисинятко?

Іноді обличчя кам'яніло, смирення та муки щезали, очі блискали злістю, ненавистю. Хрипко й сердито повторював:

— Голосно читайте... голосно...

Листа було писано майже дитячою рукою, навіть літери іноді подитячому розбігались і збігались в кумедному танку, але видно було, що автор листа довго щось виношував, щось відривав од серця, поки не вирішив написати цього листа.

Я читав:

.... Ти сидиш у тюрмі... Тебе обвинувачують у провокаторстві... Я знаю, що це правда... Згадав, ще малим хлопцем, у 19 році, перед тим, як прийти більшовикам, зазирнув у твою кімнату і забачив тебе... Ти сидів за столом, розкладаючи й перелічуючи великі купи грошей... Потому ти їх заховав у вбиральні...

Слухай же, колишній мій батько:—питаю тебе—звідкіля ти, дрібний службовець, міг узяти стільки грошей? Мерзотні оті кредитки, брудні... Їх давали тобі за продаж людей—гарних, сміливих людей... Давав начальник охоранки... Згадавши це, я зараз же побіг до слідчого і розповів йому про цей випадок...

Мені до болю соромно, що я—твій син, що в моїй крові є частина твоєї, частина тебе самого... Тебе я зрікаюсь, навіть міняю прізвище, бо не хочу носити твого прізвища... І дивуюсь—навіщо пишеш ти мені листи? Що в нас є загального, рідного? Ти—провокатор, торгуєш честю, потворна гадина, яку варто лише розчавити ногою, щоб вона не вкусила нікого... Я—комсомолец, у мене жага праці, я хочу боротися і ненавиджу тих, кому ти служиш усе життя...

Так давай же забудемо назавжди, що ти був колись моїм батьком, забудемо, що є в нас спільна кров... Нічого нема... Нічого! Навіть прізвище моє, повторюю, не твоє...

Кинь писати мені листи... Я їх рватиму... Непотрібні вони мені... Порвемо все, що з'язувало нас кривно, і забудемо, що я—твій син, а ти—мій батько... Ну, до побачення на суді, де я виступатиму, як свідок проти тебе..."

Підпис був не розбірливий.

Я повернув листа Ксенофонтову. Він сидів блідий, похмурий.

Сказав гнівно, стримуючи злість, що, видно, душила його, душила довго, настирливо з того самого часу, коли отримав він листа:

— Провокатор... Знати мене не хоче... Ненавидить... Усі ненавидять і воно... А того й не знає, що я для нього все готував, гроші збирав для нього... Думав:—матиме будинок, буде хазяїном, придбає ще собі дещо—ось і життя забезпечено... І мене на старості годуватиме, не дасть здохнути під тином... Мріяв: одружиться—жінка даватиме обіди для квартирантів... А воно... у-у, прокляте... Кріт... для всіх кріт, і для нього кріт... Прізвища мого носить не хоче... Мерзота! Не батько я йому... Пече мене... Душить!.. Волі б мені—я б йому, знаєте!.. Я б йому, сукиному синові... шкіру б з нього зняв!.. Свідком проти мене?! Проти батька свого!.. А все це — „новий“ час. Революція... Отакі, як... тее... стрижені дівки... авантюристки... шлюхи... я не про вашу знайому, ні, не сердьтеся, культуру нову... будують... культуру... О-о!..

Рипнув зубами... Очі випнулися, налилися кров'ю... Здавалося—ось ось полізуть на лоб...

У палаті було темнувато, сонце зайшло за великі стіни слідчого корпусу.

Дідок кинув у плювальницю недокурка і схлипнув носом:

— Мало мені мук, га? Скільки років—ую революцію ховався... У тюрму попав... Ненавидять усі... і тепер... тепер ще... кріт... кріт... це на все життя... прізвище арештанське... Увесь рід без прізвища жив... Ксенофоновими звалися... А зараз піде Кріт... Коли вийду з тюрми самотній, нікому непотрібний, старий, так десь у ночліжці „Кротом“ і здохну... І все через вас... У-у! Як ненавиджу я вас! Задушу! Рід ви наш зіпсували прізвищем похабним...

Я спокійно відповів:

— Ненавидите ви, здається, увесь світ... І ввесь світ ви б пере-душили... Я, правда, помилився, назвавши вас у розмові зі своїм знайомим, кротом. Але я не знав, що вас тут так ненавидять... Взагалі ж ви зробили більше зла, ніж роблять вам... не розумію, чому ви так ображаєтесь? Коли б ви поводили себе краще—безумовно, прізвище Кріт до вас так швидко не прилипло б... Тут винуваті самі себе.

Далі залишатися в цій палаті не хотілося. Укупі з тобою скигло щось маленьке, мерзотне. Скигло й проклинали все, що не дало йому можливості придбати великий будинок, де б давала обіди для квартирантів невістка.

Скигло щось старе, хитрувате в минулому, але нерозумне й через це дрібне, мерзотне.

За свою дрібність воно запльовувало смердючою слиною прекрасних людей, великі події, взагалі увесь світ.

Через півгодини, з дозволу чергового лікаря, я перебирався у велику загальну палату.

І коли саме виходив геть, у палату ввійшла особа з жартівливими по-дитячому очима, в халаті, з великою діркою на спині. Особа ця намагалася тримати себе серйозно, але вуста її тримтіли. Вона мовчки підійшла до Ксенофонтова, сіла на стілець, потріпала дідка за плече і сказала:

— Ну-с, як воно діло, Кротішка-братішка?—І вже за дверима я чув високий, верескливий крик Ксенофонтова:

— Геть звідци, хам! Через тиждень же тобі прибавлять ще п'ять років за мене! О, ви не знаєте мене! Я дістанусь і до Раднаркому! До Рикова, до Калініна!

— Чули вже, чули...—сміявся невідомий.

І диво! Я—винний у тому, що Ксенофонтова прозвали кротом, не відчував до нього ні співчуття, ні жалости... Навіть було приємно, що його підколюють, дратують.

А коли б він хоч на мить задумався над тим, хто він, відчув би свою дрібноту, мерзотність, як відчув її Рижий. Я, безумовно, протяг би йому руку, і чипав би тоді хтось дідка?

Але ні! Він турбується лише за те, що зіпсується „родова фамілія“, зіпсується арештанським прізвищем, і верзе дурниці про Калініна та Рикова, знаючи, що йому ніхто не вірить, та й сам собі він не вірить.

Тут лише страждання міщанина, що навіть у тюрмі бажає до себе поважання, не маючи для цього ніякого ґрунту. Чого ж і шкодувати?

Я спокійно ліг на ліжку у великій, світлій палаті. Крота на другий день виписали з лікарні. Діагноз: симулювання порушення нервової системи, легкі болі у жовчному пухирі і неправильна робота шлунку.

З Кротом я більше не зустрічався, але подібних кротів доводилось і до, і після Бупру бачити багато. Занадто багато для того, щоб втратити усяке почуття жалости до них...

Коли ішов Ксенофонтів з палати, тримаючи в руках кошика, згорблений, старий, хтось із хворих подивився йому вслід і сказав:

— А Кротові вже й здихати час...

Санька-перебитий-Ніс покрутив головою:

— Гидка людина... Набралися таки з ним халепи... Кожного дня заяву... Через нього безвинно виписали з лікарні Стефіка та Галкіна... Гидота...

— Шматок кізяка,— додав шепелявий Корній-Торбохват,—хворий на туберкульоз.—Як гнид, душив би отаких. Бо за гроші, за самого себе, він, і такі, як він, хлюсти, увесь світ продадуть... Це через них, чортів, і тюрми будувалися... Гроші, пошана, начальствування—ось що в них усередині... Само, як гнида, а туди ж! На „ви“ звертайся до нього, бо він антилігнт. Плювать хотів я на таких! Антилігнт! Душопродавець... Бачив я на своєму віку антилігнтів, по тюрмах сидів з ними, так ті, як брати з тобою, як товариші, не дивлячись на те, що вони вчені, а я блатний, навіть читати ледви вмію... А це шмаркاته—за великий будинок людей продавало охоронці, і туди ж! Антилігнт! У-у!.. Стріляв би їх, мерзотників, без жалю...

І Корній-Торбохват—худорлявий та чорний, злісно вишкирився, дивлячись у той бік, де зник Кріт.

Я подумав: яка ненависть у цієї сухотної людини до минулого, і до представників минулих днів! Як ненавидять вони всі провокатора Ксенофонтова... І не лише за те, що він писав на них скарги, а головне за те, що він продавав людей... Так... Усі вони, навіть Корній-Торбохват, носять у душі глибоко заховане, може непомітне для них самих бажання світлого життя, бажання чогось іншого, ніж оточує їх... Ксенофонтови гальмували все радісне, вільне, світле, і через це Корній, інстинктивно нехай, ненавидить його... І хто зна!.. Коли дати можливість тисячам Корнійів узнати, хто вони є, яке їхнє життя, і яке воно мало б бути, коли б йому не перешкоджали сотні хробаків, чи не впидись би ці вишкирені зуби в горлянки Ксенофонтівим і тим, хто наймав їх... Мабуть...

Це філософія. І може той, хто читатиме мого щоденника, проглянувши ці рядки, всміхнеться й подумає, що автор щоденника дуже ідеалізує люмпенів і що в Корнія ніколи не було й не буде інстинкту революціонера-бойця... Я з цим не згодний. Революція навіть на люмпенів зробила велетенський вплив, струсовула їх, примусила придивитися до боротьби, примусила відчувати ворогів, тих, що зіпсували життя Корніям.

Ось:—знову про Ксенофонтова і Корнія.

Через шість місяців Ксенофонтів було засуджено до розстрілу. У клубі я зустрівся з Корнієм. Він біг, розмахуючи газетою, обличчя йому сяло, блищали на чолі краплі поту. Зупинився біля мене, схопив мене за плече й весело крикнув:

— Шльоппнули, братішка.

— Кого?

— Провокателя. Ось, дивись.

З газети визирало гостре Кротове обличчя й репортерський допис повідомляв, що Ксенофонтів засуджено до страти.

Я позирнув на Корнія-Торбохвата. Спитав:

— Радієш?

— Йй-бо, век би міне слабодушкі не бачить, аж унутрі всьо тримтить... Продавав інших, гад,—шпар сам на шльоппку. У-у, морда паскудна!

І, викашлявшись, обурено плюнув на портрета. По газеті поволі потекла змішана з кров'ю сліна:

— Сам би пішов шльопнути його. Сам би кулю йому в лоба пустив, дарма, що швидко здихати, а я ж жодної людини не тільки що не забив, а й доброго прочухрана не дав... І совість би мене не мучила, бо хіба в цієї паскуди була вона?

Ми розійшлися—я в редакцію, а Корній—у камеру.

Але що це значить? Що визначають слова Корнія?

12.

Хотілося мерщій виписатися з лікарні. У моїй палаті, правда, було не нудно—в'язні лежали на одужанні, веселі, жартівливі. Усі—блатні. Але блатні грубі жарти, ніби наспіх витесані сокирою, трьохповерхові лайки вже досить таки набридли за моє бурхливе життя, я доволі наслухався, і викинув їх стільки, що зараз робилося аж млосно і неприємно до нудоти від цих жартів, анекдотів, оповідань і лайок.

З дитинства, блукаючи по світу:—коногоном на копальнях, відкатником, у чорній безодні копалень, оточений темрявою, ймовірною раптовою смертю, що причаїлась десь у блискучих глибах, задихаючись від здавленого повітря, чув я матючню, усякі лайки—брудні слова. І після праці, лежачи під жовтою від тарканів стіною касарні, на нарах, дивився я, як піячать шахтарі. І знову ті ж слова, приказки, лайки.

Те ж саме чув я і в порту, і на залізниці, і в глухих узгір'ях Кавказу, і за кулеметом на фронті, і мабуть скрізь...

Іноді все це було загострене, одшліфоване, прибране в іншу форму, вимовляне красивими, гарно вбраними жінками та чоловіками. Іноді, а найбільше—було просте, грубе...

Зараз набридло. Іншого чогось хотілося. Теплих слів, чогось гарного, ніжнього.

Власне моє „я“, особисте, було порожнє. Голубили мене жінки—це було так фальшиво, і ніжні їхні слова так туманили, солодко наморочили голову. Через це я страждав. І не знаходячи бажаного, мучився вдвоє більше.

Тому мені й хотілося скоріше вийти з лікарні. За працею я забув самого себе, не помічаючи грубого оточення. Та ще й камера наша була на диво тиха, серйозна. Не дарма в'язні з інших камер корпусу звивали нас: „антілігенти“, додаваючи: „підзаборні“.

Ще раз побачився з Галиною. Вона прийшла ввечері у палату і принесла мені цигарок.

— Курить... Спеціально для вас принесла, Андрійку... цигарки я взяв зі щирою подякою, бо пропонувано їх було теж так щиро і з таким дитячим виразом на обличчі, що відмовитися не було можливості.

І якими гарними, солодкими здалися вони мені, хоч, по правді сказати, я курив завжди багато краці.

Ми сиділи в коридорі. Вже смеркалося, і в місті, десь далеко-далеко (мабуть на Петровій площі) одноманітно й глухо розливав згук старої, ще мабуть за часів Запоріжжя, міді—церковний дзвін. Та скрізь по корпусах, тонко й переливчато сюрчали доглядачеві сюрчки, лаштуючи ув'язнених до перевірки.

За вікном уже вогкий пісочок золотився прощальними сонячними проміннями. Згасав і день. Лише волосся грало ранковим сонцем, мідяною росою, та пахло мільйонами квітів од дівчини.

Я довго сидів мовчки, не наслідуючись заговорити з нею. Некрасивий, виснажений життям, висаний думками, які треба було

перетворювати в образи, слова та події, я тулився до спинки лави, не знаючи—про віщо розмовляти з Галиною.

Нарешті розмова почалася:

— Яким... побутом... ви стали тут сестрицею-жалібницею?

Галю зморщилась.

— Знову? Та доки ж ви мучитимете мене?.. Сестриця-жалібниця. Ах, як зворушливо. Що ж, накажите мені жаліти й Ксенофонових? Дзуськи! Так знайте ж, мій профанований у медицині приятель: сестриць-жалібниць уже нема... То вони були за часів імператорської і „дамопатронеської“ філантропії... А зараз ми звемося сестрами медицини, і наш обов'язок не втирати слюзи садатикам та арештантикам, не писати їм на батьківщину листи, не вміючи навіть гаразд поставити клізми, а допомагати лікареві... Я сестрою медицини стала випадково... Термін мого сидіння невеликий—2 роки, а лікар набирав слухачів у бупрівську 6-місячну школу сестер... Власне для бупрівської лікарні потрібні були сестри..

Я найкраще склала іспита—лише двох нас і взяли на роботу... Ось вам і вся моя історія...

І жачучись, повела плечима:

— Знаєте що, Андрійку? Холодно-о тут... Ходітьте в нашу чергову кімнату... вам там.. знаєте. Тільки мабуть це для вас буде така нудьга... я вам і своє оповідання почитаю... Так, знаєте, увесь час хотілося людині компетентній почитати, бо пишеш-пишеш, усю ніч пишеш, а що саме пишеш—Алах його знає...

— А вам за це не попаде від лікаря?—спитав я.

Галина мотнула головою:

— Ото дурниця. За що ж? За те, що я читаю вам свої речі, а ви слухаєте? Ні, не турбуйтеся. Лікар у нас—гарна людина... Дуже гарна. Він нічого не скаже, навіть нічого не подумає...

І ось я в кімнаті з написом: „Чергова сестра“. Кімнатка маленька, затишна. Галина відкрила шафу і витягла з неї в'язку рукописів, сіла на м'яку канапу, підклавши під себе ніжки в чорних, прозорих панчехах. Абажур на лампі був синій, з червоними квітками, але я помітив, що Галина стурбована, червона від сорому, кидає на мене довгі, допитливі і повні пошани погляди.

Всміхаючись, я сказав:

— Ось що, Галю... Коли ви так боїтесь мого обличчя, головне, широкого, з Бупр завбільшки носа і через це поважаєте мене—я розумію. Коли ж ви думаєте, що я хто-зна яка величність у літературному світі—ви помиляєтесь... Там я дуже-дуже мала людина... Я написав за все своє життя кілька недотепних статтів...

— Неправда, дуже дотепних... І головне—їх було надруковано... А в мене нічого, зовсім нічого не друкують... А потім ви—редактор, Андрійку, і стільки через ваші руки матеріалу перейшло, що... та й взагалі ви—дуже розумна людина... Це й на обличчі вашому помітно... І очі у вас—розумні...

Мені лишалось лише мовчанням розписатися в своїй величності, визнати себе, коли не за Белінського, то, принаймні, за А. Воронського і вислухати Галинині оповідання.

Вона читала на диво глибоку річ—про забитого козаками селянина, про голодного хлопчика, що всю ніч ховався коло кутузки, вичікуючи, коли поведуть на страту батька, про плани, які б визволили тата, дитячі знесилені плани.

Читала вона тихим голосом, трохи соромлячись і скося позираючи на мене з під спущених вій.

Кінчивши, закрила зшиток і похапцем відкинула його осторонь. Тихенько розсміялась:

— Знаєте... це так... дурниця... така бездарна річ... Але, знаєте, Андрійку... Коли б ви лише знали, як хочеться іноді написати щось велике, щось могутнє, і тоді вмерти... Вмерти, знаючи, що ти залишила після себе слід якийсь, що жила не даремно...

Я взяв у свої долоні білу дівочу руку і, ніжно погладжуючи її, сказав:

— Вмирати почекайте, Галинко... Зробити це встигнете ви завжди... Написати щось велике—ви напишете, коли будете вперто працювати над собою... А це оповідання ваше гарне... Дуже сподобалось воно мені... Видно, ви добре знаєте життя.

— О! Життя я знаю!... Мені лише двадцять перший рік, але чого я тільки не бачила за своє життя...

Тихо тіткавав годинник... У розчинену квартиру іноді вривалися свіжі струмки вітерцю, обливаючи голову ніжною прохолодою. Від присутності молодої, красивої істоти, рука якої лежала в моїх долонях, було радісно, тихо і приємно.

До дівчини відчував я щось рідне, батьківське. Шкодував її молоді, але зіпсовані роки, не маючи навіть бажання обійняти її, обійняти, як чоловік жінку.

Я сказав:

— Галю, ви зовсім не схожі на злодійку. Нічого, зовсім нічого не помітно у вас злодійського...

— Я теж так думаю, Андрійку... І знаєте, чому це? Тому, що в мене нема професійної ризику... Нема жадоби до грошей... тому, що я, взнавши „блатний світ“, з його грубістю, пияцтвом і т. д.—трималася осторонь... зустрічалася лише на „деле“, а потім замикалася в своїй кімнаті, читала книжки і писала... І так—цілими тижнями... Хочете, я розкажу вам, як зробилася я злодійкою?

Я мовчки хитнув головою.

Галина присунулась до мене ближче, тихенько висунула свою руку з моєї долоні і тим же тихим голосом, що читала оповідання, почала:

— Ви знаєте мабуть Полтавщину? Прекрасну зелену Полтавщину, з її озеречками, пролісками, зеленими луками, хатками чепурними, як молодіці в свято, з її ніжними, соромливими зорями? Полтавщину, де зимою в снігові хуртовини так приємно сидіти в теплій хаті, коло грубки, прислухатися до завивання вітру... Регіт змішується з риданнями, буйні виспіви з тоскними вигуками—аж тримтить серце і холоне щось у душі. Ах, як люблю я снігові хуртовини, але коли вони за стіною... Сидіти, ворухити коцюбою вугілля і мріяти... Про що? Хто зна... Пролетить тисяча мрій, промчать табуни химер, а коли звільнишся від них, опам'ятаєшся—жодного тобі образу, жодного спогада. Дитячі далекі мрії... А вдень сніг грає мільярдами діамантів, сліпучий, пухкий сніг. Далеко-далеко навкруги рівнина, лише таємно чорніють байраки та на обрії поважно й нерухомо стоїть мертвий, але прекрасний зимовий ліс.

Я люблю Полтавщину, завжди тепло її згадую. І дитинство своє люблю... А ви як? Не любите? Ох, як це погано не любити дитинства... погано, бо це значить, викреслити з свого життя найпрекрасніше, золоте... Мені здається, Андрійку, тому воно й багато злидених, нещасних і похмурих людей, що в них не було дитинства... Мені завжди їх шкода до сліз... Ви не всміхайтесь... Я—жаліслива... бо не закохана в саму себе... Але не в цій річ... Я почала вам казати про

себе... Так ось... Мій тато був фельдшером на селі... Кумедна була людина—татко мій. Згадуючи його, я завжди тихо посміхаюсь, але на очі мені виступають сльози...

Був мій батько тихенький, добрий, страшенно боявся свого начальства й урядників, хоч ніколи ніякого найдрібнішого злочинства не тільки що не зробив, а навіть помислити боявся... А бідолага блідів, коли бачив урядника—здригався, навіть хрестився, відвернувшись до стінки.

Мати була теж тиха, покірлива людина, що ніколи не скаржилася на своє життя, ні пащекувала по неділях із сільською інтелігенцією:—хто що зробив, кого бачили з ким і т. інш. Коли приходили гості—лагідно всміхалася, частуючи їх домашніми наливками, стравами. Починали гості пащекувати—мати опускала донизу свої добрі, світлі очі й червоніла.

По святах і неділях батько випивав пляшку горілки, червонів, трохи п'янів і тоді робився атеїстом. Атеїзм його визначався приблизно ось у чому:

— Гм... бог один, але в трьох лицах... т... т-ак...

— Виходить, три лица в бога... Але малюється він, создатель, з єдиним лицем... Гм... гм...

Покруте вуса, чмихне носом і далі:

— А хто малює? Хто бачив його лице? Бо сказано: „Смертний да не узріє лица господнього...“ Брехня...

У таких межах, не заходячи далі, і крутився батьків атеїзм.

Ну, тепер про себе. Була я весела, маленька, жвава. Завжди „не на жисть, а на смерть“ билася з хлопцями, влітку водила цілі ватаги хлопців красти вишні, кислички, огірки—хоч у кожного з розбійників були і свої садки, і свої городи.

Так проходило моє дитинство. Потім кінчила школу... Тато подумав, подумав і вирішив:

— Ну, стара, нехай відірвемо від себе шматок, але дочку вчитимемо далі... Золота голова в неї...

Не суперечила мати.

Ой, як не хотілося їхати, коли б ви знали... І скільки сліз пролила я в чужому місті, поміж чужих людей... Приятельок у мене не було—мене не злюбили за мою бідність, за те, що я не соромилась її, нікому не мовчала, а вони—дочки поміщиків, крамарів та чиновників—любили покору та підлизування. Тричі збиралася я втікати... страшно було... Вже й за місто вибиралася, та такий страх брав, що аж піджилки тримтіли... Темно... сніг білий... вовки... ух! Взялася я до читання... Читала багато, дуже багато... Шерлока Холмса, Ната Пінкертона, Ніка Картера—таку ось літературу... Тепер уявіть собі...—самотня дівчина, дівчина жвава—чужина, тоскність запертої в клітку істоти і... кримінальна література... Це був той наркоз, що отруїв мій мозок, зіпсував життя, кинув у Бупр... Той наркоз, через який я стала згодом аферисткою... Любий Андрійку... лежиш, бувало, годинами—географію к бісу, геометрію—туди ж, уроки—по боку і читаєш цілими годинами, а молодий мозок працює, переварюючи цю літературу, і вже малюються картинки, що ти—сищик або злодій:—ловиш, ховаєшся, женешся на конях американськими преріями, лізеш у чужу квартиру, когось грабуєш... Аж дух захоплюється... І психологія почала вироблятися інакша, ніж в інших моїх знайомих...

Так „провчилася“ я чотири роки, а на п'ятий прийшла революція.

Як я поставилась до неї? Х-ха! Як може сприйняти революцію дівчинка п'ятнадцяти років, в додаток отруєна Пінкертонами? Ніяк.

Але з батьком моїм зробилося щось неможливе. Він, ніби знову народився на світ. Голос йому поміцнішав, він уже нікого не боявся, уже море йому було по коліна... Сміливість навіть з'явилася.

Ходив батько на мітинги, сам мітингував—червоний, сивий і якийсь приємно-новий...

Потім почалась війна. Били гармати, ляскали зубами кулемети і люди падали, як пожовкле листя в-осени. Я кажу про 19-й... Про той 19-й, що довго-довго пам'ятатимуть мільйони людей...

Проходили: білі, червоні, жовто-блакитні, зелені, чорні... Усі кольори зібралися, щоб колоти, різати, шматувати, стікаючи кров'ю, голими руками душити один одного, гризти зубами, топтати кінськими копитами розчавлені людські тіла.

Я теж добре пам'ятаю той рік. Зима лягла люта, скажена... В кожній хаті лежали тифозні люди... Тиф бандитом гуляв по селах—глухих, тихих і страшних часом, а часом гомінливих, залитих вогнищами, обси-паних шрапнеллю...

В нас лежала слаба на тиф мама. Я залишилася хазяйкою. Скрутно доводилося мені, незвичкйй до праці гімназисточці... Дуже, скрутно... Вам ще не обридло, Андрійку? Я дуже розбалакалась... Але, знаєте, я почуваю до вас якусь невідому досі близькість, мені радісно, що ви сидите коло мене, радісно, що я відчуваю вас, і тепло мені з вами, хороше... Я, знаєте, на час забула, що я злодійка... Ви говорите, що про це не варто згадувати і це треба забути, що я помилкова злодійка, а взагалі—гарна й мила дитина?.. Смішно. Я—дитина—за гра-тами... Х-ха!.. Киньте заспокоювати... Вас і самого це мучить... Так, мучить, як ви себе не заспокоюєте—я це бачу... бачу по вашому обличчю, по колах під очима, по щоках... Не треба заспокоювати, милий Андрійку. Давайте твердо дивитися—що ми й хто ми є... Так воно може краще буде... Напевно краще... Ми знатимем, що робити, щоб стерти своє тавро... Ну, годі об цім, Андрійку, годі... На чому я, пак, зупинилась? Еге... На 19-му... Так ось... Це було... було... під саме різдво... Ще до світанку, десь за селом гахнула гармата... Гахнула важко, ніби засту-жена... І слідком за нею, зацокало, заторохтіло, загриміло, завило... Земля під ногами дрижала, вікна лопались... Такого жаху ще не до-водилося чути й бачити... По обіді через село бігли люди, відстрілю-ючись, падаючи, зачервонюючи сніг... Один, знесилившись, заскочив у наше подвір'я... Це був більшовик... Молоденький хлопчик, з пере-кошеним від болю та втоми обличчям... Ліве око йому теліпалося на кривавій мотузці, одяг уже задубів від замерзлої крові...

Не дивлячись на те, що з обличчя аж ішла пара, хлопець ляскав зубами і тихо стогнав.

У подвір'ї він упав у сніг і зараз же з горла йому пішла кров... Батько втяг його в хату, перев'язав і поклав на піч.

Мені тихо сказав:

— Хлопця треба заховати під піччю... Постели йому там гар-ненько...

Під піччю в нас справді було дуже гарне для таких справ місце. Там можна було переховати три людини, бо підпіччя затулялося дошкою, а коли цю дошку замазати глиною, то ніхто й ніколи не догадається, що там є люди.

Я зараз же настелила соломи, поклала подушку, ковдру і вдвох з татом ми поклали туди пораненого. Потім замазали дошку.

А по вулиці вже скакали козаки—дикі, чубаті, п'яні людською кров'ю, скакали на своїх шалених, кострубатих конях, розкидаючи ногами сніг, давлючи людей.

Увечері пішли розшуки.

Ми вже сиділи й вечеряли, коли це в кімнату заскочило четверо козаків з офіцером на чолі. Офіцер був такий же молодий, безвусий, як і наш поранений. І ламаючи свій, ще гімназистський голос на грізний, „воєнний“ бас, він сердито гримнув:

— Єсть сведеніє, что у вас скривается краснопузий. Немедленно видать его, іначе вам грозіт расстрел...

Батько відповів:

— В мене нікого нема... Можете шукати.

— Молчать,—скрикнуло хлоп'я, витягуючи з кобури нагана.

Я сказала офіцерові, що в хаті лежить слаба мати і попрохала його не гомоніти.

Але він не звернув уваги і також голосно наказав:

— Обиск!

Почався обшук. Полетіли подушки, загрюкотіли скрині, захлопали двері...

В цю мить розтулила очі мати... В неї минула криза. Я кинулась до неї... Батько сидів за столом, схиливши голову на долоні...

Шукали довго. Заглянули під піч... Захололо серце:—ось зараз. Але—ні. Чубатий промимрив:

— Нічого нет...

Потім шукали в сараї... Теж не знайшли... Повернулись до хати роздратовані, похмурі... В офіцера грізно блискали очі...

Збиралися вже виходити, коли чубатий наставив вухо:

— Що таке?

Настала тиша, я догадавшись—у чому справа, щось крикнула батькові, але офіцер гримнув:

— Молчать.

Під піччю стогнав наш хворий...

... Галина притулилася до мене й очі її поширилися...

— Андрійку... Слухайте... Я не знаю... Хіба можна вимовити те, що було... Я навіть не можу гаразд і пригадати, що трапилось далі... Пам'ятаю лише лайки, покрики, блиск шашки, божевільний крик раненого, постріл, другий; плями на підлозі, велика дірка в стіні, материне „ой!“—голосне, тоскне, і чорні смуги перед очима, безодня... здушені голоси...

А потім: три трупи: батьків—з дірками в черепі, у грудях, у животі; зрубаний на капусту хлопчик і мати...

Мама вмерла мабуть від розриву серця...

Далі... Далі опинилася я в великому місті, бо хазяйство реквізували, хату спалили і на селі мені нічого було робити...

... Галина замислилась на кілька хвилин, і трохи згодом заговорила:

— Місто... Я не знаю чому, але, блукаючи самотня, без кутка, де б можна було переночувати, не маючи ні „тисячі“ на хліб, я зустрілася з жінкою, яка взяла мене до себе. Розпитавши, хто я і що, нагодувала й поклала спати... В неї я залишилась жити... Не відпускала жінка... Дивувалась я спершу її доброті. А потім усе вияснилося... Вранці моя знайома виходила з дому і поверталася лише над вечір, іноді задоволена, весела, іноді похмура, зла. Коли поверталась весела—ввечері приходили до неї гості—жінки й чоловіки... Не дивлячись на голод, їли вони добру страву, пили самогін, горілку, спирт, навіть коньяк, розмовляли невідомою мені мовою (як добре знаю я її зараз, цю прокляту мову), співали розвеселих або журливих пісень, про тюрми, „скачки“, „шишпів“ та „ментів“... Прислухалася я... Дивувалася... Одчайдушні вони були, якісь чудні, розмашисті і незнайомо-цікаві такі...

Нарешті хазяйка моя розказала мені, що вона за людина і що за люди її гості. Їй потрібний гарний „корішок“. Я найпідходяща. В мене і обличчя не блатне, стало буть, на закинуту мною вудочку клонуть „карасі“. Безумовно, звичайнісінька собі дівчина злякалась би цього запрошення. Але мої Шерлоки Холмси, прокляті, зробили вони своє діло. Спалахнуло щось напівзабуте. Загорілося. Дитячі мрії здійснювались... Ах, ох!—Як це мабуть цікаво, як це захоплює. Я буду один із тих персонажів, про яких стільки писано в тоненьких книжках з розмальованими палітурками. Я згодилась відразу, згодилася з радістю.—Сторч головою кинулась у безодню. Гадала: озброююсь кольтами, ховатимусь від шпиків, відстрелюватимусь...

Так зробилась я аферисткою-фармазонницею.

Коли вперше йшла на „дело“—тримтіла... Дивувалась, чому це мене не озброюють? А мені було доручено лише подати моїй хазяйці суверток, коли покупець загавиться.

Спершу цікавилась уркаганами. Захоплювалася своєю незнаністю, живорадістю, відвагою.

Але коли придивилась—до чого це сірий, мізерний і бридкий люд. І життєрадість їхня—штучна... Особливо, коли понапиваються і почнуть сперечатися за минуле „дело“.

— Бобку* ти в мінья загамаля...

— Да ти ж, штимп, міне в стіркі лімон должен.

— Когда?

— Тагда... Век бі міне слабодушкі не відать.

І за бобку сперечаються до бойовиська...

І шпиків ніяких не було... Лише раз узяти мене в розшук, зфотографували всю, навіть пальці і... Нудно... Розвіялись мої мрії. Обридло те коло, гідке й безґрунтовне... Почала шукати життя в книжках... Знову за читання взялася, але читала вже інші книжки... Гарні... Почала я їх читати, дякуючи одному знівченому, колишньому професорові... Був такий...

Крім фармазону, моя хазяйка торгувала ще кокаїном... Професор жив у ночліжках і іноді приходив купувати кокаїн... Так ми з ним і познайомились... Гарний дідок...

Швидко перечитала я наших класиків... Читала й закордонних. У творах їхніх бачила великих, яскравих і корисних людей і мучилася... За себе—сіру, нікчемну і непотрібну, як гусинь на листку, фармазонку... Плакала навіть... За свою напівдитячу помилку плакала.

Вирватись хотілося... піти звідти... Але куди? Що вміла я робити? Хто вчив мене, гімназистку колишню працювати? Ніхто... І знову, і знову йшла я на фармазон, мучилась, ненавиділа саму себе...

І тоді я зрозуміла, як міцно засмоктує людину це коло... Те коло, в якому вона крутиться... З туги з'явилося бажання писати... Писала... Приходили подруги—не пускала в кімнату... Не злюбили мене й тут. Баринею звали... А я їх ненавиділа, бо в них лише й було—бажання любови, бажання добре попоїсти, одягтися і нічого не робити...

Так живучи, дійшла й до висновку, що мені треба кінчити самотності...

І мабуть здійснила б цей висновок, коли б не попала в Бупр...

Галя замовкла.

— Далі...—сказав я.

— Далі—нічого... Усе... Що було—бачили, що буде—побачите... але я маю зараз фах, Андрійку. Фах. Розумієте? Яке це прекрасне

* Бобка—сорочка.

слово—фах. Це значить, що більше я не повернусь до тих бридких мені осіб, з якимись особливо неприємними пиками, з жаргоном мерзотним, з їхніми співами... Ух! Ненавиджу це все. І до болю, до ридання шкода мені цих затрачених марно років, проведених „там“. Втішаюся лише тим, що вони мені знадобляться в моїй письменницькій роботі...

Галина глибоко задумалась. Десь голосно застогнав хворий. Міцно ми потиснули один одному руки. Дівчина сказала:

— Побачила з першого погляду, що ви зрозумієте мене... І ви зрозуміли... Я певна в цьому... Певна... І від цього радісно мені... Радісно. І так легко... Ну, добраніч.

Легко було й мені. Я йшов і думав:

— Так, „доню“, зрозумів... Добре зрозумів... Таких, як ти, багато... „Доню“...

Тихо засміявся.

Бо дійсно—вона ще й досі така замріяна, така свіжа, здавалася мені „донею“. Прошепотів:

— „Доня“ моя, золота моя „доня“...

(Продовження буде).

ІВАН КИРИЛЕНКО

ОДНА ДОБА

Товаришкa Роза в божевільному здивованні й захваті. Вона стоїть на порозі, широко, по чоловічому розставивши стрункі жіночі ноги і дивиться на високу військову постать біля столу.

— Він чи ні?

І вся товаришкa Роза—юнак чарівний. На ній шапочка кубанка, біла з червоним дінцем. З-під шапочки на лоб виповзли й припишкли чорні кільця підстриженого волосся. На смуглявому круглолидому лиці кирпатенький ніс—„кнопка“ і сліди тривожних безсонних ночей. Вартування в штабі, безкінечні степові перегони в розхитаній чотирьохколесній інвалідці-тачанці, пороховий і цигарковий дим лишили по собі матовий колір шкіри та дві ледве помітних зморшки під великими темними очима. Оті бісові очі завжди виграють і стрибають в'юнкими пташенятами. Темні крильця брів тріпочуться і злегка бентежать тиху поверхню чорних озер.

Товаришкa Роза завідує санітарною частиною групи військ, носить на боці невеличкий бравнінг, в кешені партквиток і кожному говорить „ти“. В бій вона виступає разом з усіма, спочатку ретельно випускає у ворога обойму за обоймою, а коли бравнінг і кешені спорожніють, обертається і швидко шукає очима у всі кінці: чи не впав десь поранений?

Від того й очі у товаришки Рози такі неспокійні, метушливі. Але тепер вони раптом широко розкрилися й захололи на широкій спині, що нахилилася над штабним столом. За столом сидить ще чоловіка з п'ять командирів і комісарів, бойових друзів Рози, але їх не помічає вона.

Ота клята й дорога потилиця, чисто виголена, м'язиста й рухлива й настобурчений комір шкірянки.

Невже за півтора роки Роза могла їх забути?

А в тім, все може статись. Бо тепер дев'ятнадцятий рік і надворі травень. Недалеко Чорне море і від нього приносять вітри солонкувату вогкість і тупі дальні громи ворожих гармат.

А півтора роки тому була Москва, жовтнева завірюха, натовпи червоногвардійців у Раді Робітничих і Салдатських Депутатів Симонівського району і юнкера в „Метрополі“.

Це було, здається, тільки вчора... Але ото ж, безумовно, він сидить біля столу. Рвучко наблизилась до столу. Всі підвели обличчя.

— Сідай, Розо.

Тоді й він звів очі від мапи і запитливо глянув на товаришів. Раптом відчув на плечі легкий удар і обернувся.

— Левадо, сукин син... Здоров... Чого ти до нас—в радісному захваті вигукнула Роза, борсаючи його за рукав.—Де бував ти, признавайся. Яким чином на південному фронті? Ну, кажи ж!

ЦЕНТРАЛЬНА
НАУКОВО-МЕТОДИЧНА
БІБЛІОТЕКА

Левада—високий, чорнявий юнак, у синьому потертому галіфе, в блискучій шкірянці і з незмінним „кольтом“ на боці, здивовано й ніяково усміхаючись, поволі звівся на ноги.

— Розо, собача кров... Не пороши, мов дощ по дахові,—сказав він спокійно, але всміхнувся так широко, що виставив на показ присутнім два разки дебелих блискучих зубів. На темному фоні загорілого лиця зуби здавалися перламутровими. Далі мовчки, з усмішкою дивились одне на одного.

— Сім років не бачились, зішлись і поговорити ні про що—засміявся чорнобородий начштабу.—Стоять, повилуплювали очі...

— А ти, папаша, закройся... Хіба не бачиш, якого братішку зустріла... Гвоздь... Це, брат, стара любов, ще з Москви. Тільки чого ти бомбами обвішався?—звернулась вона до Левади. Чи не на допомогу нам приїхав? Ми тут збираємось Григор'єва укоськати. Зрадив, шкура куркульська...

Роза так люто вдарила наганом по столі, наче на ньому лежав наново спечений отаман.

— Не плещи, Розо! Про все мені відомо... А приїхав я інспектувати війсьکو Григор'євського напрямку. Я ж інспектор участка.

— Диви, яка шишка. А що ж ти тут робитимеш?—далі сміялася Роза.

Згадав Левада: завжди в скруті вона чомусь регочеться.

У всякому разі не зубоскалитиму,—раптом похмарнів Левада.—Поїду сьогодні ж до Григор'єва... Я йому скажу...

Роза тепер мовчала, знаючи рішучість і впертість Левади. Їй було трохи соромно за свою пустотливість і очима вона шукала собі співчуття у товаришів.

Тоді важко підвівся чорнобородий. Задуманий пройшовся він по великій залі 1-го класу, де містився штаб, сплюнув у куток і повернувся до столу.

Присутні чекали, що він скаже. Роза знітилась, принишкла, тільки очі знову швидко заметушились, застрибали по похмурих обличчях товаришів і світився в них вогник захоплення і напруженого чекання.

— Дурницю—тихо промовив чорнобородий і байдуже махнув рукою.—Дурницю говоре товариш Левада,—раптом голосно й запально скрикнув він. Тільки наївний може вірити в силу агітації... Це юнацькі мрії, фантазія,—закінчив начштабу, і глузлива посмішка скривила його загоріле, обвіяне вітрами обличчя.

— Правильно говорить Кононов,—підтвердив хтось з гурту.

— Ні чорта правильного... Чудаки ви всі і ти Кононов. Ви ведете цілу армію проти бандита, ви ставите на карту життя багатьох тисяч товаришів, а я хочу сам, один спробувати розкласти його військо. Я вірю в силу агітації. Мені не первина бути у ворожих руках. А загину—вам до того мало діла. Он що. А раз я вирішив поїхати, то й поїду—уперто й переконано закінчив Левада.

Роза вже не мала сумніву, що так і буде, як хоче отой чорнявий, високий інспектор, бо хіба він коли одмовлявся від своїх планів? В цьому вона мала не одну змогу переконатися ще в Москві.

Кононов сидів і далі глузливо посміхався. Він уперше зустрів Леваду й його дратувала напористість цього чорнявого стрункого хлопця. Він підвівся і сказав владно й похмуро:

— Отже, кінчайте розмову. Ми не дозволимо вам виконати вашого плану. Годі з нас того, що у Григор'єва сидять заарештовані наші кращі політробітники. Це божевілья, а не план...

— Може б трохи обережніше, товаришу,—бовкнув Левада і обличчя йому налилося кров'ю.—Я не з тих, що підіймають великий камінь на муху, я, знаєте, людина не горда і можу того...

Роза бачила, як гостро глянув Левада на Кононова, потім на хвилинку затримав зір на ній і в цигарковім повітрі запахло передгрозям.

— Чи не думає товариш Левада нас залякувати,—ображено заговорив присадкуватий, повний і чисто виголений командир кінного полку.

Тоді хтось стримано чмихнув, а Кононов знову ледве помітно іронічно всміхнувся.

— Ах, ви ж, вашу...—зірвався на ноги Левада...—Мовчать, гади, а то бомбою...

Рука швидко шугнула вниз і підвелася вгору з „бутилочкою“.—Яке ви маєте право затримувати мене?—Лютував Левада і ще вище підніс руку з гранатою. Кільде між пальцями тривожно заскреготало... Незначний рух і смерть прошумить у залі.

Кононов поволі спускав руку до кобури.

До його швидко підскочила Роза:

— Папаша, не затримуй. Хай іде, він такий, що справді бомбу шпурне. Я його знаю ідола. Слово честі, папаша... Не скандаль з ним...

Тоді й Левада раптом опустив руку, приладнав до пояса гранату і кинув просто в лице мовчазним командиром:

— Отже, негайно мушу виїхати. Прошу мені паровоз!..

— Добре, товаришу, відповів Кононов,—ви поїдете, але за свої вчинки і за наслідки відповідаєте сами. Паровоз вам дадуть.—Сказав і вийшов з помешкання, гордо тримаючи голову.

— Може хто хоче зі мною?—звернувся Левада до оторопілих товаришів.

Напружена мовчанка тривала недовго. Її порушив гуркіт стільця і молодий хлоп'ячий тенор.

— Я.

До Левади підійшов низенький, блакитноокий і зовсім юний хлопча. Він недавно прибув на фронт і нетерпляче чекав випадку виявити себе на справжній роботі. Праця в Політвідділі абсолютно не цікавила його.

Левада потиснув йому руку і привітно всміхнувся.

— А не боїшся?

— Що ти... З тобою ні чорта не страшно... Тільки щоб начальство відпустило.

— Не турбуйся...

— Коля, ти серйозно їдеш?—запитала Роза.—Гляди ж там цикорії не ламай,—сміялася вона.—А може й я з вами? Візьмеш, Левадо?

— Ні, мені таких балакучих не треба,—похмуро бовкнув той і повернувся до дверей.—Прощай! Повернусь—побачимось.

Сказав і вийшов услід за Кононовим.

І невідомо, чи жаль, чи образа на черстве, зашкарубле серце Левади, чи такі милі спогади про Москву і жовтневі дні, чи може щось незвичайне й глибоке, зворушливе хвилювало Розу. Вона дивилася у велике вокзальне вікно й бачила весну на розлогих зелених ланах. А на пероні грала гармошка й великими натовпами тинялися червоноармійці. Роза схилилась на підлокотник, сперлась на долоні і тоскними очима фіксувала бурхливе життя вокзалу, що тимчасово став польовим штабом армії.

Коли ж гаряче травневе сонце стало над осоками, до перону, важко чмихаючи, підкотив паротяг з одним обідраним, знівеченим товарним вагоном.

І ще бачила Роза Леваду в шкіряній куртці з великою зіркою на грудях та незмінним „кольтом“ при боці. Була зоря й на кашкеті інспектора і мав він такий вигляд, наче їхав приймати парада, а не агітувати бандитів.

Разом з ним у вагон жваво вскочив і товариш Коля, молодий блакитноокий політробітник.

Левада щось прокричав у натовп, махнув кашкетом, а через хвилину прощальним поглядом Роза провожала самотній, обшарпаний темно-червоний вагон, що мчав у блакитну ранкову степову, таку тривожну і невідому, даль.

— Товаришу, дайте сірничка, — злегка хвилюючись, сказав Коля, коли паровоз вилетів у степ. — Курити хочу...

— Забудь, браток, про „товаришів“. Ми тепер „добродії“. Розумієш? — дружньо вдарив Колю по плечі інспектор. — Так-то, товаришок...

II.

Левада раптом відчув, що становище його далеко гірше, ніж спочатку йому здавалося.

Він ішов оточений натовпом, безнадійно п'яним, екзальтованим і до краю розхристаним.

Спереду нікого не було, і бачив Левада рівну вулицю, що вела в центр. Весняне сонце ще не зайшло, але західній край неба палав, наче хтось густо і розмашисто вимазав його суриком.

— Чудовий вечір, — подумав він і в думці люто вилаявся.

Левада не обертався назад. Та він добре знав, що його пильнують десятки очей, а в спину скеровано кілька револьверних люф. Про втечу й думати не доводиться.

Поруч блідий, з блискучими очима, з посинілими губами йшов Коля і нагадував він середньовічного християнина-фанатика, що свідомо приносить себе в жертву.

— Вже готовий до смерті, браток, — байдуже подумав про нього Левада і голосно запитав:

— Добродії, курнути немає?

Він обернувся і спочатку в око йому вдарив тільки червонуватий відблиск стали (сонце одсвічувало на шаблях) та п'яно-похмурі обличчя. Той, що йшов спереду, високий, в котиковому дамському манто наопахки в жовто-гарячих з темними плямами штанях, на запит Левади глухо пробурмотів:

— Арештованим розговарівать не полагается.

— А як на мене, так можна дати йому. В чем дело, ги-и-ик, — п'яно похитав головою другий: маленький, щуплявий з рудим чубом і з обличчям сплюснутим з боків. Йому, мабуть, на роду написано було писарчукувати десь у волості, але зрадлива доля кинула його у вир громадянської війни.

Він ледве тримався на коротких, тонких ногах...

— На, товариш добродій, кури, не ображай вніманія, ги-и-ик: Потому, што он хоч і зводний, а тьомний — ги-и-ик.

Він не витяг коробки з цигарками (ще розхватають), а за старою писарською звичкою засунув руку в кешеню і щось довго там нишпорив. Нарешті, червоними, брудними пальцями висмикнув одну цигарку і подав Леваді.

— Добродію, палить та чвиркайте — ги-и-ик. Козак запорожський Тринда розогрішаєть — а-а.

— Одійди, гнида... — похмуро проказав зводний, — не твоє діло.

— Що значить не моє, подозвольте?—ги-и-ик. Ми за що боремось? Ги-и-ик. За вольніє совети?—ги-и-ик. Значить, все вольніє... А ти паразит—ги-и-ик.

Левада жадібно затягався димом і скося поглядав на зігнуту постать товариша Колі.

Чув у себе за спиною:

— Тринда, вон правду каже, растуди-туди,—втрутився в суперечку третій з натовпу,—потому що що ж... вольніє...

— А ти ще попатайкай мені, довгомуд нещасний,—не підвищуючи голосу огризався високий.

Але вгамувати „довгомуда“ було не так то легко. Він відчув себе свідомим борцем за вільні ради і Левада чув:

— Тринда—цей понімає, а ти високий аж до неба, а...

— Мовчи, гадюко, бо вдарю.—Зводний матюкнувся смачно, з притиском. Він не любив, коли хтось натякав на його зріст...

Знову заговорив Тринда.

— Ти ні чорта не розумієш—ги-и-ик. Примером, два государства воюють—ги-и-ик. І вдруг замиреніє нада зделать. Вот тогда одно государство посилає до другого пристапителя... і тетого пристапителя ніхто не зачіпаєть, потому закон такой єсть—ги-и-ик... Так і здесь...

Левада найжачився... Вслухався... Думки запрацювали, мов електричний мотор... Гостро, чітко. Хіба спробувати?.. Заговорити... Бо хто й зна ще де їхній штаб, та чи й доведуть їх до штаба. В останнє за-смигнувся, зімняв у пальцях недокурки і кинув під ноги.

Чув як за спиною виникає суперечка. Вже встряли нові голоси... Лють до „комуни“ трохи вгамувалась і кожний хотів довести, що він теж не аби-що...

— Примерно, комуністи—одно, а ми друге. Но пристапителі имеють право приїзжати—ги-и-к.

— Конешно... Хіба разві що?..

— Разві, разві. Мовчи, занудо...—бовкнув високий,—ато як двину, так...

Тринда обурювався:

— Вольним гражданам рота затикають, ето ти, брат, брось. Сам батько Григор'єв говорив, що ми імеєм право опроси розсуждать—ги-и-к...

— Пойнятно імеєм, потому, що боремось ми за одну іудею (він чув десь про ідею, але вимовляв це слово по-своєму), а комуністи за другу іудею, а пристапителям приїзжать можна. Даже в германську війну в 17-му році...

— Верно, браток. Ти в нас дока.

— Конешно, хіба разві що?

— Таке, чорти батька зна що: ні сіла, ні пала дайте дядьку сала. Захопили людей і ведуть.

— Застав дурня богу молитися...

В натовпі наростало незадоволення. Левада штовхнув ліктем Колю і йому здалося, що той здригнувся наче розбуджений зі сну. Сам же хутко обернувся до натовпу:

— Добродії. Не сперечайтесь... Ведіть мене до отамана. Ми з ним воювали проти німців, він мене добре знає. Що я представник, то це правда і що ви мене арештовувати не маєте права—також факт. Про це все я донесу самому Григор'єву і вам за це нагорить.—При цьому Левада метнув погляд у бік високого в манто, що розставивши ноги і нахиливши голову з-під лоба похмуро дивився на арештованого, наче баран на нові ворота.

— Не казали ми тобі—облиш, не заводься,—докірливо промовив хтось з гурту.

— Так йому й нада, тьомному,—махнув рукою Тринда.

— Та то ще положим...—високий спантеличено дивився на всі боки й рука чухала потилицю. Йому остаточно не подобалась ситуація. Цей комуніст говорить так, наче йде не під розстріл, а до тещі в гості, та й Тринда щось натякає про представників, а Тринда відомий пройдоха, він усе знає. Дивись і справді вскочу в якусь халепу; хай йому чорт,—думав він. А Левада далі казав в'їдливо, дивлячись просто між очі високому:

— Що ж, ходімте чи що, а то я не знаю де штаб. Проведіть.

— Та штаб недалеко. Он там, за вуглом, будинок двохповерховий. Ото й він,—глухо промимрив високий.

— Язик до Києва доведе,—розважно вставив „довгомуд“.

— Ідіть в штаб, г-и-к, добродію, і передайте поклон самому батькові, г-и-к... від усієї братії нашої, г-и-к. Правда, братва?

— Правильно, що й казати, верно.

— Ідіть.

— Марш.

— Тільки смотріть, щоб не навертали нашого отамана на комуна, а то, г-и-к.

В цей час з-за рогу викотилась і йшла просто на них п'яна ватага григор'івців, в самій різноманітній одязі. Свитка, кожух, бекеша, жупани, жіночі пальта. Все співало, вигукувало, витанцьовувало. Гармоніст в гусарській уніформі йшов попереду і схиливши на бік голову, розтягуючи гармошку до отказу, вигукував:

Ой, яблучко-о, да

С виду красное

Ой, мамочко-о, да

Жисть опасная...

Здіймаючи золоту пилюгу, вибивав закаблуками п'яний, підстаркуватий уже дядько.

— Ех, яблучко... Туди його мати з яблучксм.

Він так ретельно гунав чобітьми, наче хотів пробити товсту кору земної кулі.

Левада сіпнув Колю за рукав:

— Ходім.

Потім вдавано спокійно до високого:

— Ну, що ж—тоді ми підемо до штабу, а отаманові я все-таки доложу...—Та раптом гармошка замовкла.

— Стоп, братва!—гукнув хтось з нового гурту.

— Чого там, грай!

— Крой, братішки, бога нет!

— Дайош яблучко!—галаснув засапано той, що танцював, але обернувшись, він раптом спинився проти Левади і швидко заморгав очима, мов би йому хтось підносив до них запаленого сірника. Зірка на шкіряній інспектора виблискувала проти сонця червоनावим світлом.

— Ге, мати перемать, чого й досі не скинув комунії, братішка?—поточився він на Леваду. Рука шарпнулась до зірки.

— З м'ясом вирву жидівський знак!

— Одійди,—похмуро штовхнув його високий у манто.—Не лізь не в своє діло. А то...

— Як це не моє діло... Та я їдрі його...—розмахнувся руками перед обличчям молодого інспектора, надміру запальний танцюриста.

Тоді високий взяв його за плечі й одвівши два кроки вбік почав щось казати йому над вухо. Та даремна була його обережність. Все одно Левада нічого не почув би, бо дві п'яних ватаги з'єднавшись в одну, счинили такий галас на вулиці, що галки злякано здіймались з дерев і летіли далеко в присмерки чорноземних степів.

Знову вдарив гармоніст. Високим фальцетом приспівував Тринда:

Я на бочке сижу, да
Бочка вертиться
Записався у комуну
Махно сердиться...
Ой, яблучко, покотилося...

- Давай круг.
- Пусту, вирвусь.
- Ех, яблучко, заграничне...
- Роздайсь море, жаба лізе.
- Та ще й зелена.
- Га-га-га.
- Тю—фі-і-ть.

Хтось свиснув довго, пронизливо.

Знову дрібно вибивав хтось „яблучко“ і на Леваду ніхто не звернув уваги.

Інспектор бачив тільки, що високий у чомусь переконував експансивного танцюриста, а сам скосяй сердито зиркав на Леваду. Танцюриста тільки кивав головою, а врешті, коли високий одхилився від його вуха, важко промовив:

— Он воно що... Так, так... Чого ж ти зразу не сказав. Ми, конечно, розуміємо. Приставитель, значить...

Потім, обернувшись до Левади:

— Ізвініте, простіте, товариш... Обшибка проізошла.

Танцюриста п'яно всміхнувся і швидко зник у натовпі.

Тоді до Левади підійшов високий і сказав з прихованою, безсилою властю в голосі:

— Ідіть сами в штаб... Он там за вуглом, а мені ніколи,—і повернувшись бовкнув собі під ніс:

— Приставитель...

Тепер тільки інспектор почув себе в тимчасовій небезпеці і згадав про Колю. Глянув навкруги: його не було. Невже втік хлопчина?

Ще раз оглянувся: нема.

Користуючись з того, що всі захоплено дивились на танці, Левада непомічений ніким обійшов гурт, але Колі ніде не було.

— Положим і краще зробив, що втік, аби тільки не вскочив десь... А я сам якось справлюсь.

Потім у голові ворухнулась думка:

— А чи не краще й собі дати ходу? Там он, за два квартали вже чорніє темна рілля степова. І так просторо й вільно навкруги. В степу мабуть щебечуть пташки, а з-за обрію викочується хоч і традиційний, але чудовий місяць. А земля поорана, скиби як масло чорні з відблиском і пахне мабуть, в степу свіжою зеленою травою... Ех, зняти зараз зірку з шкірянки, пройти непомітно городами за місто, пересидіти до ночі, а потім—воля... Чудесно... На ранок буду у своїх, а там Роза... здивується і зрадіє... Лафа. Роза... Щоб вона сказала, коли б я повернувся без нічого?.. Варила б воду з мене, спокою б не давала... Вона вміє це робити.

Непомітно дійшов дорогу, де треба було повертати в штаб.

Зупинився. Напружено думав:

— Невже справді облишити цю історію?

Стояв на розі, мов вкопаний. До нього долітали безформенні шматки пісні й верескливі ноти гармошки...

З поля йшов дух молододі трави і свіжої ріллі.

Інспектор рішуче зсунув на потилицю кашкета, попробував чи на місці зірка й, на ходу застібаючи шкірянку, попростував до освітленого штабного будинку.

Йдучи наспівував свою вкохану пісню, що завжди чомусь лізла в голову в небезпечні моменти:

Як був собі святий Лазар
Премудрий стрілець...
Тай вистріляв горщик масла
Коробку яєць.

Співав він її з повстанцями в лісах Черкащини, коли був у них отаманом і мав довгу до пояса чорну бороду... Це було торік. І билися тоді з німцями та гайдамаками не на життя, а на смерть... Де тепер його хлопці?.. Соколи були...

III.

Самого Григор'єва у місті не було. В штабі Левада застав Петренка, колишнього народного вчителя, а тепер помічника самого „батька“.

Левада добре пам'ятав його високу мамулювату фігуру, незграбно посажену, підстрижену по-козацькому голову і світлі сірі очі. Густі чорні брови сходилися на перенісся й надавали всьому обличчю суворого вигляду.

Ще коли Григор'єв був червоним, Левада зустрічався з Петренком, багато сперечався з ним, але так і не знав, що думає цей неповоротний і скупий на слова хлопець.

Невже він свідомо зрадив?

Левада стояв в напів-темному коридорі, де тинялись вояки й чекав доки його покличуть. З дверей вийшов дебелий вартовий і сказав урочисто, розділяючи слово:

— У-вой-діть.

Інспектор переступив поріг і побачив за столом знайому вахлакувату постать.

— Здоров, Петренко,—голосно проказав Левада й підійшовши до столу простяг руку.

— А-а—протяг той, потім поволі витяг руку з-під столу, послав її назустріч інспекторовій, але раптом одсмикнув її і заховав знову під стіл.

— Сідай, кажи. Цікаво, чого це до нас велика комуна приїхала?— з неприхованою ірснією протяжно сказав він, сковзнувши поглядом по зірці на грудях Левади. Густі брови мов два хробаки заворушилися: погана ознака.

— Ти ще питаєш чого?—спалахнув інспектор.—Це чорт зна що! В такий момент розкласти армію... Гади ви з своїм батьком, прости-тутки. Стрілять таких командирів, як ти та він...

Петренко слухав мовчки і час-від-часу іронічно зиркав на зірку.

— Чого ж ти мовчиш? Язик затягло чи що?

— Я дивуюсь, яким чином ти добрався сюди.

— Ганьба... Твої „хоробрі“ повстанці трохи не шльопнули мене на вокзалі.

— Шкода,—з ледве помітною байдужою усмішкою кинув Петренко, заглядаючи чогось під стіл.

УКРАЇНА ТА СРСР

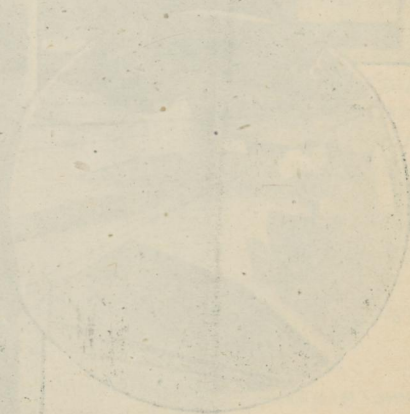
НА ВИСТАВЦІ "ПРЕСА КЕЛЬН"

1. Головний вхід радянського павільйона ввечері; 2. Економічна мапа України; 3. Огляди в селянській пресі; 4. Загальний вигляд українського відділу; 5. Тов. Мелерр—художній керівник українського відділу на виставці в Кельні; 6. Макет червоного кутка на дрібному підприємстві УСРР; 7. „Розпис“ на шкід в павільйоні СРСР; 8. Робітнича преса УСРР; 9. Група кельнських піонерів у радянському павільйоні; 10. Юнацька та дитяча преса УСРР; 11. Преса робітниць та селянок УСРР.

VIKING

U.S. 214

VIKING is a weekly publication of the United States Navy, published by the Naval Publications and Distribution Administration, Washington, D.C. It is published by the Naval Publications and Distribution Administration, Washington, D.C. It is published by the Naval Publications and Distribution Administration, Washington, D.C.

В очі Леваді він ні разу одверто не глянув.

— Та то не важно... Чорт з ним. Раз мати родила, раз і помирає. Тільки скажи мені, чого ви хочете з твоїм „батьком“, що ви збираєтесь робити?—гарячився інспектор і аж перегнувся через стіл в чеканні відповіді.

Петренко також повільно підвівся на ноги, підсмикнув кобур „нагана“ і сказав рипучим густим голосом:

— Хочемо ми, щоб не управляли нами жиди та кацапи, щоб радянська влада, тільки без комуністів. Пойняв?

— Далі, далі... Що ж робити думаєте? Воювати з нами, га? Оце „номер“.

— Що далі робити будемо, цього я тобі не скажу, а що з тобою зробимо, це не таємниця. Ми тебе, брат, розстріляємо. Пойняв?

— Стріляйте, мать вашу так... Діло просте... Сьогодні ти мене в земельний відділ спровадиш, а завтра на тебе з „батьком“ добра душа найдеться... Тільки ж сволочі ви...

Левада зблід і очі йому стрибали з одного кутка в другий.

— Треба тікати!—в голові ворушилось:

„Як був святий Лазар, премудрий стрілець“.

Ні, мабуть не втечеш... Ах тисяча чортів. Щасливий Коля... А там Роза й хлопці чекатимуть... Мабуть таки доплигався...

„Тай вистріляв горщик масла“.

— Бодня!—гукнув Петренко, дивлячись у куток. — Бодня, туди твою мать! Заснув там чи що?!—вигукнув він сердито й чорні хробаки над сірими блискучими очима ворухнулись і скрючились в семитричні кільця.

В дверях стояв збентежений Бодня, а з-за його спини виглядало кілька пар цікавих обличь:

— Слухаю.

— Обшукать його,—вказав очима на Леваду,—і посадить в той самий вагон, що й комісар сидить... Одна дорога.

— Так тошно...

Леваду кинулись ретельно обшукувати, а він тільки вп'яв очі в Петренка, і стиснув зуби так міцно, що сині жили напнулися на скронях мов туго натягнуті струни.

— Оце й усе?—прохрипів він в обличчя отаманове.

— Все... Ведіть його. Та глядіть мені!.

Кілька чоловіка витягли з кобурів револьвери і тримаючи їх наготові тісним колом оточили інспектора.

— Шагом — марш!

Гупаючи чобітьми об підлогу і товплячись у двері охрана випхнула його в коридор, а далі й на вулицю.

— Надивляйся, хлопче, на світ божий, вночі в розход... З вашим братом комуністом розмови короткі...—без будь якої злості сказав Бодня коли Леваду вивели на темну принашку вулицю.

— Не патякай, браток, не тебе ж шльопатимуть—відповів інспектор і замовк.

Йому в останнє захотілось надивитись на темне небо, відчувати приємний лоскіт вогкого вітерцю, що йшов зі степу, і все це здавалось йому сьогодні якимсь надзвичайним, новим і чудним.

— Ще не довго... а завтра вже—амба... Буде байдуже...

Безладно стукали підбори чобіт по брукові. Було тихо серед вартових. Вони мовчали і тільки в одного, це чудово відчував і інспектор, шкварчала цигарка...

Тоді зі степів вдарив вихор... і повіяло вогкістю.

— Дощик буде...—сказав один ззаду Левади і в голосі його вчув інспектор тугу за своєю нивою.

— Да, це б для озимини он як добре було б.

— Ярина тоже дощу просить...

Вартові згадали, мабуть, село, домівку і голоси їхні стали тепліші, людяніші.

Леваді хотілось обернутись і заговорити з ними про посіви, сіно-коси, худобу, але ззаду він почув сиплявий голос:

— Бодня, куда ето представителя сопровождаеш?.. На ночлег чи штолі?

— Не твоє діло. Йди собі — незадоволено відповів Бодня. — Не чіпляйся.

— Цей п'янюга Тринда завжди вплутається не в своє діло,—невідомо кому тихо сказав Бодня.

Левада бачив, що з Триндою був і високий у манто.

Вони вдвох звернули до одного двору і інспектор чув, як бубонів високий до Тринди:

— В росход повели твого представителя, от брат.

На гаряче лице інспекторові впало кілька великих крапель. З темного хмарного неба на молоді засіви падав золотий дощ.

І відчув Левада, що життя все таки надзвичайно чудове, красиве і миле. А вмирати йому ще зовсім рано. Він такий ще молодий, жити... жити... А може ще й поживу?—думав він, збиваючи рукавом шкірянки дощові краплі з очей. Ніч велика, можна втікти або що...

І ще чув, як біля одного двору Тринда і високий зводний спинились і зводний почав гатити кулаком у ворота.

Коли з двору хтось обізався, Тринда вигукнув:

— Тьотка, пусти від дощу заховатися, а то так жрати хочеться, що аж переночувати нігде.

Цією формулою, модною тоді, він висловив бажання і свої і високого зводного.

IV.

Москва...

Дощі, мряка і темні осінні ночі.

По вулицях сюди й туди мчать грузовики, що нагадують великих рухливих їжаків. Багнети-ікли тримтять і погрозливо ворухаються. Грузовики зникають у темних завулках, а вслід їм дзичать кулі. Невидимі стрільці полюють за ними.

В „Метрополі“ засіли юнкера і ніяк їх не вибити звідти...

Тоді з Воробйових гір обізвалась батарея і затримтів старий великий Кремль...

— Який жах, який жах, вони обстрілюють Кремль... (це в обивательських закутках).

— Крой, товариші!.. Бери на ціль!.. Хай живе революція! (це там, на Воробйових горах, це всюди на грузовиках, в завулках).

Начальник Червоної гвардії Рогожо-Симонівського району, молодий робітник заводу „Динамо“, розпатланий, стрункий і чорноокий. В руці „кольт“, на плечі карабін.

Він стоїть на ганку комітетського будинку, без кашкета. Вітер грається чорнявою чуприною. Рука з „кольтом“ рубає повітря вздовж і впоперек.

— Комаров, веде десять чоловіка на Іллінку!.. Охоронять ворота... Хутко. Марш!

— Слухаю, товариш начальник!

— Решта слухай команду:

— По чотирі стройся!.. Товариш Павлов, ти поведеш на Театральну... Швидше... Я дожену.

Павлов—матрос—всміхається і кидає чітке:

— Есть!

Він ніяк не при звичається до піхотної служби і досі ходє розко-рякою.

Колона шикуюється...

До молодого розпатланого начальника підбігає юнак і захекано рапортує. На лобі йому піт:

— Товариш Левада, чи то пак, товариш начальник,—з центрального району просять набоїв, негайно просять... У них там...

— Годі!.. Ясно!.. Зараз вишлемо...

— Товариш начальник, дозвольте мені піти з вами на „Метрополь“.

Я... я... вмію за раненими ходити.

— Що це? Дівчина в гімназичній синенькій сукні, чорноволоса, кучерява, з великими очима...

— Ім'я, прізвище.

— Роза Рискина... Я все знаю... Леніна читала, Маркса, Плех...

— Точка!—різко перебиває начальник,—Павлов, у твоє розпорядження сестра Рискина.

— Шагом марш! Вперед, товариші!

— У мене і бинти й марля, і йод... все є,—лопотіла похмурому Павлову Роза...

Це було глухої осені сімнадцятого року. Були дощі і мряка, а серце співало весняним птахом.

І тому, що боротьба, перемога і ще тому, що очі у сестри Розі такі великі, великі й ніжні і дивились ті очі на нього, червоногвардійського командира...

А тепер весна, справжня, буйна й запашна українська весна... Недалеко на станції в штабі струнка Роза... а я тут, у цьому заграбованому мішку... Не дуже гостинно зустрів мене „батько“ Григор'єв—гірко подумав він.

Під боком у Левади хтось ворухнувся, кашлянув, потім затяжно зідхнув... Левада знає, що то ворухиться военком полка тов. Острик, маленький, щуплявий чоловічок з гостренькою русавою борідкою. Ще десь у Києві у нього є дружина і двоє дітей: хлопець і дівчинка... Колись уночі на фронті розказував... Та хіба не все одно. Знову зідхнув Острик.

— Перед смертю не надихаєшся,—згадав чомусь прислів'я інспектор і втомлено стулив очі.

До ранку ніхто з них уже не зідхатиме...

— Хай уже нас тут захопили, а тебе чого нечиста принесла? Сам у халепу вскочив. Дай запалити.

— Пізно вже жалкувати, друже... Я тільки оце згадував сімнадцятий рік у Москві і так мене потягло на волю... Що буде, а тікати спробую... З-під куль спробую... Все рівно... Так чи інакше...

— Я теж...

— Руку, братище...

В темряві зустрілись холодні пальці двох комунарів і тихо хруснули від останнього дружнього потиску.

— А найшкодніше те, що вмираємо ми якось по-дурному, безглуздо...—засмутившись тихо говорив Острик.—Вчора ще були рідні, близькі, ніби поважали, вірили... а сьогодні штовхали прикладами і били нагаями коли сажали у вагон.

Острик хрипко кашлянув.

— Сволочі,—коротко одрубав інспектор...—„За іудею боряться“ (він згадав Тринду)... Слова правильно не вміють вимовити... За „іудею“—з лютою іронією проказав він.—Ех, вішать би на сухих гіллях таких отаманів, батьків...

— Одне тільки мене заспокоює, що ця авантура швидко скінчиться. Не сьогодні завтра ті ж самі хлопці, що посадили сюди нас з тобою і поведуть на розстріл—свого „батька“...

— Можлива річ... І знаєш, що я помітив, коли приїхавши сьогодні сюди виліз із вагона й опинився віч-на-віч з натовпом озброєних, п'яних хлопців. Вони галасували, вимахували голими шаблями, наїлялися в мене з „наганів“ і матюкалися... Коли ж я заговорив, шаблі, войовничо підняті догори одна за одною почали опускатись додолу, „нагани“ машинально вкладалися в кобури, а на байдужих і розгніваних обличчях уже знаходила собі притулок розгубленість, цікавість і навіть захована віра.

Та тоді підійшов новий гурт п'яних і знову несвідома лють, матюки, погрози... Мене повели. Але я певний одного: дали б мені змогу один день вільно поговорити з військом і Григор'єву б довелося сидіти отут замість нас...

— Навряд чи... Знаєш, село...—втомлено і байдуже промовив Острик.

— Ти правий, але ж за нами йде більшість біднішого й середняцького селянства, треба тільки зуміти розтлумачити їм що до чого...

— Трудно: ти йому стріляй у очі, а воно тобі—дош іде.

— Я пригадую торік,—продовжував інспектор.—Мені довелося організувати повстання проти гетьманщини на Черкащині... А там ліси, байраки; для партизанських наскоків кращого місця не пошукати... Так ти знаєш цю місцевість?

— Ще б пак...

— Так от, було в мене, братухо, п'ятдесят шабель і всі як один селяни... Позаростали, всі патлаті такі, з бородами... а була переважно молодь.

Мене звали батьком. Спочатку незручно було, бо який же з мене батько. Двадцять три роки, бороду, правда, мав довгу, чорну, мов справжній лісовий повстанський отаман.

Темними ночами, десь на лісовій галявині, ми годували коней, жарили сало на вогнищі й пили самогон. Іноді доводилось зуби класти на полицю: всяко бувало.

Часто сидючи біля вогнища й попихкуючи цигаркою я розказував своїм „дітям“ про Москву, про завод, про революцію.

— Ні, ти, батьку, про комуна нам що-небудь,—цікавився хто-небудь з гурту.

І я розповідав. Але жодного слова незрозумілого для них, жодної думки плутаної. Спрощував пояснення до того, що тепер згадати соромно. Я розказував їм, що при комуні буде надзвичайна техніка... Все, що забажаєш, можна буде зробити машиною. Наприклад, прокинешся вранці, надавиш кнопку, тебе машина бере й кладе в шапку з гарячою водою, надавиш другу—витягає з шапки, обіртає білим простиралом, витирає тобі лице, голову, все тіло. Надавиш третю кнопку: перед тобою стіл білою скатертиною застелений, а на столі всяка їжа дорога, вина, яблука, цукерки... Лафа!

Коли я доходив до того місця, у голодних, брудних, по три місяці немитих хлопців, слинка текла, а очі мрійно мружились:

— Швидше б уже комуна!

Правда поволі я привчав їх до справжнього розуміння комунізму, наколи ж мені треба було підбадьорити братву, я надхненно розповідав їм казки про комуну... І вони слухали, ковтаючи кожне слово, захоплено дивлячись мені просто в рот, мовляв:

— Кажи, кажи ще...

І я казав.

Після того нашому загонowi не страшні були втрічі сильніші ватаги німців, чи гайдамаків, не стомлювали стоверстові переходи за добу. Хлопці знали за що йдуть у бій... А то якась пика п'яна: „за іудею“, а насправді ж ніякої ідеї, крім барахла та горілки. Ех, мати його в пуп... Як би оце мій загін—в мить би втихомирив „батька“.

Левада замовк... Острик сидів мов закам'янілий і цигарка між пальцями давно погасла. Він, мабуть, про щось думав, і не чув інспекторових слів.

Раптом зайшовся надривчастим хрипучим кашлем, що здавалось усе перевертав в середині цього маленького лагідного, побитого прикладами воєнкома.

— Знаєш, Левадо,—крізь клекіт харкотиння промовив Острик,—я твердо вирішив утекти. І втечу. Тільки виведуть з вагона, буду бігти. Ніч темна, може й не влучить куля. От і поживу ще, повоюю... Бо знаєш, як жити хоч...?

— Команда — стій!

Понад вагоном простугоніли чоботи і брязнули остроги біля самих дверей

— Прийшли,—байдуже кинув інспектор.

— Прощай,—сухо сказав воєнком,—хто зна кого першого?

— Не турбуйсь, може обох разом.

Тим часом загремів засов і важкі двері теплушки поволі почали сунутись на іржавих коліщатах, впускаючи в душний, переповнений арештованими вагон, хвилі свіжого повітря. Біля дверей рухались темні силуети, щось стиха гомоніли, потім терпко клацнув замок рушниць і блиснув сірник.

Левада чув шарудіння папірця в руках конвойного та ще привокзальні тополі од вітру шелестіли листом.

— Воєнком Острик!..

Вагон завмер. Левада відчув, як Острик раптом засовався на місці ніби розшукуючи щось у темряві.

— Я,—промовив він тихо, спершись рукою на плече інспекторові, і замовк. Рука була холодна, мов залізо, і злегка трусилась.

— Виходь швидше!..

Левада впіймав у себе на плечі злегка тримтячі пальці й гаряче потиснув їх:

— Прощай.

— Іду-іду,—чужим голосом говорив Острик, незграбно переступаючи через ноги товаришів.—Я вже... Іду...

— Інспектор Ле...—потух сірник і вартовий не доказав прізвища Левади.—Виходь, та швидше...

— Он як,—подумав Левада, а вголос сказав:

— Не підганяй, встигнеш, не на весілля ж!

П'ять похмурих постатей з рушницями в руках мовчки одступились від дверей, даючи місце інспекторові, що словзав додолу. В одного з них Левада помітив лопату і все стало надзвичайно ясным, зрозумілим. Стояв поруч Острика й бачив п'ять багнетів перед грудьми та одинокий ліhtar на пероні. Знову цуццентами завищали коліщата дверей, загриміло залізо засову і став на своє місце вартовий.

— Вадовж колії—марш!

Потуваючи на спині огидний, мов гадюче жало дотик багнетів, Левада йшов нахиливши голову, час-від-часу поглядаючи на маленького, щуплявого военкома з блискучими очима і блідою гостренькою бородкою.

Десь на запасній лінії прощально вигукувала „кукушка“ й тупо брязнули буфера.

Саме тоді в степу стомленого й мокрого як хлющ Колю надібав червоний роз'їзд.

V.

І чого така довга путь до ями? Швидше б уже кінчали або що. А то ведуть кудись у степ і невідомо чи довго ще їм ступати по вській землі, застрівати в коліях і з хвилини на хвилину чекати команди:

— Стій!

Далеко ззаду лишився самотній станційний лихтар, замовкла й „кукушка“ і в темряві тільки одноманітно дзенькали остроги старшого та чавкала під чобітьми багнюка.

Дошу вже не було і клоччя хмар чіпляючись за верхів'я високих дубів похапливо мчали кудись в густий морок весняної ночі.

Невідомо, як думав Острик, але інспектор ясно бачив, що втекти їм майже неможливо.

Багнети впиралися просто в спину й нагадували засудженим, що про них не забули...

— Ех, контрапуп вашу мати!—нишком лаявся Левада.—Волинять... І в голос:

— Закурити можна?

— На місці закуриш, не розговарювать...

Чи ба, який строгий, „не розговаривать“... Гадюки...

З вартових ніхто не промовив більше ні слова.

Підходили ближче до лісу й раптом старший заметушився:

— Ліворуч, ліворуч. Звертай. Марш!..

Мокрою, грузькою ріллею, спотикаючись ішли понад лісом. Левада побачив перед себе невеличкий ярк з темним, мов сажа, дном і над вухом хтось невидимий шепотів:

— Ті-кай, ті-кай!

Хто б це? Острик? Глянув на нього. Щуплявий военком ішов похиливши голову, наче шукав на темній ріллі якихось таємничих знаків.

Хто ж це стукав у вуха:

— Ті-кай, ті-кай!

Опускались на дно ярка й ноги почали грузнути ще більше.

— Ага, то стукає лопата об рушницю. Салдат просто погано приладнав її, от і виходить:

— Ті-кай.

А насправді, куди ж тікати? В спину багнет, і точка... А в тім побачу. Буде змога—спробую... Не вдасться, значить—амін.

І стало інспекторові чомусь надзвичайно до всього байдуже... Не почував ні жалю за життя, ні страху перед смертю. Спускався в ярк і думав тільки одне:

— Швидко кінець, або... або...

Та ще думав про Острика, що той напевне й не спробує тікати... Куди йому... Хотів навіть заспівати, але тут раптом гереда очима побачив бугор свіжої землі, а за ним зловісно чорніла ширська крула яма...

— Значить копати не доведеться, викопали вже.

— Стій. Прийшли!—почулось ззаду.

Один з конвойних зідхнув... Клацнув затвор у другого...

— Гриценко, дай вогню...

— Потім запалиш... Швидше кінчать треба.

— Давай тужурку!—хутко, придушеним голосом звернувся до інспектора Гриценко.

Левада поволі й байдуже зняв:

— Бери.

Глянув на Острика й не впізнав його. Він стояв у одній білизні. Гостренька борідка його тріпотіла як пташка. Його вже роздягли й він то повертав лице до Левади, то дивився на дно ями...

— Сідай, та чоботи скинь... Чого вовтузишся,—починав сердитись один і злегка штовхнув Леваду в плече...

— Ага, добре.—майнуло в інспекторовій голові.—Скину чоботи, з охотою скину... Тільки як ви мене наздоганятимете босого?

І раптом залунав пронизливий крик:

Левада підвів очі...

Шарпаючи на собі білизну, якимось трагічно й смішно мотаючи головою, кричав Острик. Два великих незграбних селяки тримали його маленького за руки, а він нагадував хлопчика, спійманого на чужому баштані.

Поривався бігти і люто скреготів зубами... Його з силою посадили на землю:

— Диви, мале, а беручке... втекти ще хотів... не, брат, — бубонів один з конвойних тримаючи за плечі военкома.

— Бийте. Стріляйте! Сво-о-лочі!.. Б...і! Бандити!.. вже не кричав, а хрипів поривчасто і зморено Острик...

— Підожди, підожди, „успокоїшся“...

Левада вже зняв один чобіт і кинув його в гурт. Його на літу впіймав один з салдатів.

— Добрі чоботи, комісарські, — сказав він, — а ну, там швидше другий... Чоботи добрячі...

І скидаючи другий чобіт інспектор не почував страху... Навіть руки не трусились... Працювали добре.

— Зараз скину чобіт—що буде...

З набряклої ноги мокрий чобіт ніяк не хотів злазити і смикаючи його Левада раптом, несподівано для самого себе, а ще більше для катів, у такт рухам рук, стиха завів:

Як був собі святий Лазар
Премуд-рий стрі-лець,
Та й вистріляв горщик ма-сла
Коро-бку яєць.
Та й під-нявся свя...

— Йй богу ж він... Ось прислухайтесь, голос його, і пісня та сама. Я ж казав... Один з салдатів захоплено заговорив другому:

— Ось послухай, Павле... Та це ж наш отаман.

Левада прислухався:—Що таке?.. Про якого отамана мова йде?

Павло—нетвердо заперечував:

— У нашого отамана борода була до пояса, а цей молодий...

— Слухай, як твоя хвामілія,—штовхнув рукою Леваду в плече той, що говорив про отамана.

— Левада. А що з того?

— Отамане! — несамовито закричав салдат. — Батьку! Та що ж це таке? Знаєш Черкаський ліс?.. Ми ж були в твоєму загоні... Павле, а що, не я казав? Та це ж він завжди співав „Лазаря“ і розказував про

комуну... Вставай, отамане... растуди його наліво!.. — весело скрикнув хлопець, — Павле, давай йому чоботи назад!..

— А ви теж хороші... Отамане, отамане... батьку... а трохи, трохи не шльопнули „батька“, — повільно з владними нотками проказав Левада.

— В чім справа? — нарешті обізався старший, що весь час стояв мовчки... Годі вам розпатякувати. Кінчать пора.

— Кого... Нашого отамана? Та ми швидше тебе кончимо, сами поляжемо, а його не дамо...

— Павле, бери на мушку Гриценка! Начальство, найшлося в бога... Христа...

Скоїлось все якось раптово.

Павло підскочив до Гриценка і той розгублений і спантеличений несподівано випустив з рук рушницю.

— Бери, батьку! — ткнув її Леваді Павло.

— А тепер, хто хоче розстрілювати нашого отамана — виходь — командував перший, що його звали Хведором. Павло вже стояв у бойовничій позі і наводив рушницю на Гриценка.

Той раптом зблід і заговорив суконним язиком:

— Та що ти Захарчук, брось... дурня стріть, хіба я що... Не моя ж воля... Мені наказано... Начальство ж...

— Плювать, нема в нас начальства, крім нашого отамана! — гарячився Хведір.

Ті два, що тримали Острика, мовчки стояли і похмуро дивились то на Гриценка, то на інспектора. Про воєнкома вони забули і той сидів зігнувшись і, здалося Леваді, хлипав.

— Стійте, товариші! — владно заговорив інспектор. Не треба, — легко взяв за плече Павла.

— Тут ніхто не винен... ні Гриценко... ніхто... Винні ті, що ведуть вас, що накази вам дають...

— Ну-да... — з полегкістю сказав Гриценко. — Хіба я що... Мені ж наказано...

— А ти їм розкажи, батьку, про комуну, так пойнятно, як нам, знаеш у лісі розказував... На, закури! — захоплено говорив Хведір..

— Воно, конешно, що правда, то правда... Розказати як слід нікому... І виходить, що ті правильні, і ті хороші, а ми як у лісі — бубоні Гриценко.

Хтось накинув на плечі інспекторові його шкірянку, а поруч, зворушений, тримтячий від радості Острик, натягав своє чорне галіфе...

— Ходімте з цього яру... — сказав інспектор і всі покірно, наче по команді пішли за ним.

— Ну й „стреча“ — сміявся Хведір.

— Стреча, дійствительно! — погоджувався хтось.

— А я слухаю, голос знайомий і пісня його, а бороди нема...

— Недогадливий, бороду ж можна поголити... вставив Павло.

Розташувались під кущем на сухому хмизові і в запахну весняну північ інспектор говорив хлопцям про комуну.

Вони слухали роззявивши роти, ніби боялись пропустити хоч одне слово... Рушниці лежали, як непотрібне дрюччя... Після теплого весняного дощу п'янив дух зеленої трави і торішнього прілого листя... Десять далеко, мабуть на станційному подвір'ї проспівали перші півні і тоді Гриценко сказав:

— Ти добре говориш, отамане, але порадь, що робити... Мені наказано крім вас розстріляти до ранку ще п'ятьох з того вагону. Та тепер я вже не хочу... Будь воно прокляте... Ось список...

„... зрадник Григор'єв дійшов до того, що розстрілює комунарів, які були в його частинах, а цієї ночі, за чутками, розстріляно інспектора бойового участка, товариша Леваду, посланого для переговорів з Григор'євим... Смерть зрадникові“... і т. д.

— Ого-го-го. Встругнули!.. Це не інакше як Коля наробив там переполоху. Ну, уявляю собі їхні здивовані пики, коли замість одного Левади до них прийде одинадцять чоловіка... А ввечері і я майну туди. От лафа!

Левада по юнацькому буряно радів і не ховав від товаришів своєї радости. Сміявся заливчастим молодим сміхом..

— Не іржи, мав жеребець... По містові гуляють григор'ївці.. Почують—не помилюють.

Інспектор згадав Розу, Кононова, Острика, хлопців, що хотіли його розстріляти і перестав сміятись. Хотілось швидше туди, до своїх. Говорив серйозно, але очі розсипали бризки молодій іскристої радости..

Харків. Жовтень 1928 р.